

Obsah – Contents – Inhalt

<i>Vratislav Janák – Antonín Přichystal</i> Distribuce silicitů krakovsko-česnochovské jury na Moravě a v Horním Slezsku v neolitu a na počátku eneolitu – Distribution of silicites of the Kraków-Częstochowa Jurassic in Moravia and Upper Silesia in the Neolithic and at the beginning of the Eneolithic	5–30
<i>Michal Ernée – Miroslav Dobeš – Jaroslav Hlaváč – Petr Kočár – René Kyselý – Petr Šída</i> Zahloubená chata ze středního eneolitu v Praze 9 - Miškovicích. Výsledky archeologických a přírodovědných analýz – Eine jungneolithische eingetieft Hütte in Prag 9 - Miškovice. Ergebnisse der archäologischen und naturwissenschaftlichen Analysen	31–108
<i>Miloš Čížmář – Jaromír Leichmann</i> Pozdně laténské žernovy na Moravě – Spätlatènezeitliche Mahlsteine in Mähren	109–128
<i>Jiří Macháček – Miroslava Gregerová – Martin Hložek – Jiří Hošek</i> Raně středověká kovodělná výroba na Pohansku u Břeclavi – Frühmittelalterliche metallverarbeitende Produktion in Pohansko bei Břeclav	129–184
<i>Georg Haggren – Hedvika Sedláčková</i> Ribbed beakers with applied glass threads in Europe – Číšky s taženými kapkami v Evropě	185–250
Recenze – Reviews – Rezensionen	
<i>Peter König, Spätbronzezeitliche Hortfunde aus Bosnien und der Herzegowina</i> PBF XX/11 (rec. <i>Luboš Jiráň</i>)	251–253
<i>Cordula Nagler-Zanier, Ringschmuck der Hallstattzeit aus Bayern</i> PBF X/7 (rec. <i>Miloslav Chytráček</i>)	253–255
<i>Tibor Kemenczei, Funde ostkarpatenländischen Typs im Karpatenbecken</i> PBF XX/10 (rec. <i>Ondřej Chvojka</i>)	255–256
<i>Herbert Lorenz (†), Chorologische Untersuchungen in dem spätkeltischen Oppidum bei Manching am Beispiel der Grabungsflächen der Jahre 1965–1967 und 1971</i>	
<i>Hermann Gerdson, Fundstellenübersicht der Grabungsjahre 1961–1974</i> Die Ausgrabungen in Manching 16 (rec. <i>Vladimír Salač</i>)	257–261
<i>Maciej Karwowski, Thunau am Kamp – Eine befestigte Höhensiedlung (Grabung 1965–1990)</i> Die latènezeitlichen Siedlungsfunde (rec. <i>Vladimír Salač</i>)	262–263
<i>Stefan Groh – Helga Sedlmayer, Forschungen im Vicus Ost von Mautern-Favianis</i> Die Grabungen der Jahre 1997–1999 (rec. <i>Jiří Musil</i>)	263–264
<i>Przemysław Urbańczyk, red., Nie-Słowianie o początkach Słowian</i> (rec. <i>Drahomíra Frolíková-Kaliszová</i>)	265–268
<i>Falko Daim – Ernst Laueremann (Hrsg.), Das frühungarische Reitergrab von Gnadendorf, Niederösterreich</i> (rec. <i>Nadja Profantová</i>)	268–269
<i>Maria Pilar Reis, Las termas y balnea romanos de Lusitania, Studia Lusitana 1</i> (rec. <i>Jiří Musil</i>)	270
<i>J. J. Ávila – J. O. Blanco, La cerámica griega en Extremadura</i> Cuadernos Emeritenses 28/2004 (rec. <i>Jiří Musil</i>)	270–271
<i>Ana Mª Bejarano Osorio, El Mausoleo del Dintel de los ríos: Los contextos funerarios tardíos en Augusta Emerita</i> Cuadernos Emeritenses 27/2004 (rec. <i>Helena Stejskalová</i>)	271
<i>Hans-Jürgen Kotzur (Hrsg.), Rabanus Maurus. Auf den Spuren eines karolingischen Gelehrten</i> (rec. <i>Michal Lutovský</i>)	271–272

Distribuce silicítů krakovsko-čenstochovské jury na Moravě a v Horním Slezsku v neolitu a na počátku eneolitu

Distribution of silicites of the Kraków-Częstochowa Jurassic in Moravia and Upper Silesia in the Neolithic and at the beginning of the Eneolithic

Vratislav Janák¹ – Antonín Přichystal²

Předloženo redakci v říjnu 2006

Silicities of the Kraków-Częstochowa Jurassic (SKČJ) patří od paleolitu k nejvýznamnějším středoevropským surovinám artefaktů štípané kamenné industrie. Obdobím jejich maximální exploatace a rozšíření ve značné části střední Evropy byl neolit. Jejich distribuce kulminovala v kultuře s lineární keramikou (LnK), na střední Moravě už od fáze LnK Ia, v okolních oblastech většinou snad od fáze Ib, příp. II. V době kultury s vypíchanou keramikou (VK) je na Moravě a v sousedních oblastech zastoupení této suroviny velmi nízké, příp. nulové; to je způsobeno sidelní krizí v oblasti zdrojů. Pouze ve Slezsku je tehdy zastoupení SKČJ vysoké, což naznačuje pokračování styků s Krakovskem. K obnovení přísunu SKČJ na Moravu a jinde dochází na konci horizontu VK IV–Lg I (Lengyelská kultura) a zejména v přechodném horizontu Lg I / Lg II, v souvislosti s těsnými vzájemnými vazbami středního Podunají a Potíší s Poodřím a Povislím při genezi komplexu skupin se smíšenou keramikou náplní severně od středoevropských hor a se stabilizací osídlení, spojenou zjevně s obnovením těžby na Krakovsku. Tato druhá kulminace zastoupení SKČJ doznívá na Moravě a ve Slezsku na počátku mladšího lengyelského stupně. V následujícím období se místní populace orientovaly na lokální suroviny (na severu silicity glacienních sedimentů /SGS/, na jihu rohovce a radiolarity) a SKČJ ztratily v surovinové základně tamější štípané kamenné industrie význam. V okrajovém postavení zůstaly od té doby již trvale. Tento obrát k lokálním surovinám však nebyl způsoben útlumem těžby na Krakovsku (ta naopak tehdy kulminovala), ale proběhl v různé podobě zřejmě v celé střední Evropě a byl jednou z řady synchronních inovací, vyznačujících nástup eneolitu ve 2. pol. 5. a na začátku 4. tisíciletí př. n. l.

Morava a Horní Slezsko, neolit a počátek eneolitu, silicity krakovsko-čenstochovské jury, dynamika distribuce, interpretace

Silicites of the Kraków-Częstochowa Jurassic (SKCJ, in Polish archaeological papers called Jurassic flint) were important Central European raw materials for the chipped stone industry since the Palaeolithic period. The period when they were exploited most and widespread in a significant part of Central Europe was the Neolithic. Their distribution culminated in the Linear Pottery Culture (LPC), in Central Moravia from the LPC Ia phase, in surrounding areas mostly from phase Ib or II. During the Stroked Pottery Culture (SPC) there was little or none of this raw material in Moravia and neighbouring areas; this was caused by a residential crisis in the source area. Only in Silesia is the representation of SKCJ high, which indicates continued contacts with Krakow District. The movement of SKCJ to Moravia and elsewhere was renewed at the end of SPC IV–LC I (Lengyel Culture) and, in particular, during the transitory LC I/LC II period, in connection with close links between the central Danube and Tisa valleys, and the Odra and Vistula valleys during the genesis of a complex of groups with a mixed ceramic content north of the Central European mountains, and the stabilisation of settlements, evidently linked to the renewal of mining in Krakow Area. This second culmination of SKCJ ended in Moravia and Silesia some time after the beginning of the later Lengyel stage. The local population then turned to local raw materials (in the north silicites of glacial sediments (SGS), in the south chert and radiolarites), and SKCJ became unimportant in the raw materials base for the chipped stone industry there; they remained in a marginal position from that time on. This turn to local raw materials was not caused, however, by a falloff in mining in the Krakow Area (which was actually culminating at that time), but took place throughout Central Europe and was one of a number of synchronous innovations marking the beginning of the Eneolithic period in the second half of the fifth and start of the fourth millennium BC.

Moravia and Upper Silesia, Neolithic period and start of Eneolithic period, Silicites of the Kraków-Częstochowa Jurassic, dynamic distribution, interpretation

Zahloubená chata ze středního eneolitu v Praze 9 - Miškovicích Eine jungneolithische eingetiefte Hütte in Prag 9 - Miškovice

Výsledky archeologických a přírodovědných analýz
Ergebnisse der archäologischen und naturwissenschaftlichen Analysen

Michal Ernée – Miroslav Dobeš
Jaroslav Hlaváč – Petr Kočár – René Kyselý – Petr Šída

Předloženo redakci v květnu 2007

Chata s pravidelným půdorysem (3,92 x 3,64 m) a jednoduchými i dvojitými řadami kůlových jamek podél stěn, prozkoumaná v roce 2004, představuje výrazný architektonický typ řivnáčské kultury. Zhruba 1/3 výplně chaty byla zkoumána po 10 cm silných mechanických vrstvách ve čtvercích 50 x 50 cm. Tato část výplně byla také kompletně proplavena za účelem získání archeologických nálezů a environmentálních vzorků. Metodicky důležité údaje poskytlo srovnání množství a kvality nálezů z proplavované a ručně odebírané části výplně. Keramika z výplně objektu náleží tzv. protořivnáčskému stupni (podle E. Pleslové), respektive kamýjkému stupni badenské kultury (podle E. Neustupného). Z kostěného šídla, které pochází z výplně objektu, bylo získáno ¹⁴C AMS datum, které datuje jeho vznik do let 3 018–2 886 BC (při pravděpodobnosti 2 sigma). Fosfátová analýza nám pomáhá při interpretaci funkčního strukturování interiéru stavby. Zajímavé poznatky přinesly výsledky osteologické, makrozbytkové, xylotomární a malakozoologické analýzy, stejně jako rozbor štípané (doklady místní výroby z dovážených surovin) a kostěné industrie i drobných nálezů (kamenné korále, mořské mušle).

eneolit, řivnáčská kultura, proplavování výplně, metodologie, datování ¹⁴C, přírodovědné analýzy

Sunken "hut" from the Middle Eneolithic in Prague 9 - Miškovice. Results of archaeological and palaeoecological analyses. *The hut has a regular ground-plan (3.92 x 3.64 m) and simple as well as double rows of post-holes along the walls; it was studied in 2004. It represents a distinct architectural type of the Řivnáč culture. Roughly 1/3 of the hut's fill was studied in 10-cm mechanical layers in 50 x 50 cm squares. This part of the fill was completely sampled for flotation for the purpose of gaining archaeological finds and environmental samples. Methodically important data were provided by a comparison of the amount and quality of finds from the floated and manually sorted part of the fill. The pottery from the feature's fill belongs to so-called proto-Řivnáč phase (according to E. Pleslová) or the Kamýk phase of the Baden culture (according to E. Neustupný). The bone awl from the feature's fill provided AMS radiocarbon dating which gave a date between 3018 and 2886 B.C. (2σ probability). Phosphate soil analysis helps us in an interpretation of the functional structure of the interior of the structure. Interesting findings resulted from the osteological, macro-remains, xylotomic and malacological analyses, as well as from the analysis of chipped (documenting local production from imported raw materials) and bone industry, as well as finds of stone coral and seashells.*

Eneolithic, Řivnáč culture, fill floatation, methodology, radiocarbon dating, palaeoecological analyses

Pozdně laténské žernovy na Moravě

Spätlatènezeitliche Mahlsteine in Mähren

Miloš Čižmář – Jaromír Leichmann

Předloženo redakci v březnu 2007

Předložená studie navazuje na práci o žernovech z oppida Starého Hradiska (Čižmář – Leichmann 2002) a podává stručný soupis všech dostupných nálezů z dalších moravských laténských lokalit. Rotační mlýny pocházejí především z nížinných sídlišť, zastoupeny však jsou i nálezy z několika sídlišť výšinných, a to jak keltských, tak i z prostředí púchovské kultury. Početně nevelká kolekce 43 exemplářů z 27 lokalit výrazně doplňuje poznatky o distribuci žernovů vyrobených z různých surovin a o dálkových obchodních stycích moravských Keltů s okolními oblastmi, které byly získány na základě nálezů ze Starého Hradiska.

Morava, pozdní doba laténská, rotační mlýny, distribuční okruhy

Late Latène millstones in Moravia

The study submitted continues on the work on millstones from Staré Hradisko oppidium (Čižmář – Leichmann 2002) and gives a brief list of all available finds from other Moravian Latène sites. Rotation mills mostly came from lowlands settlements, although finds from several highlands settlements are represented, from both Celtic and Púchov Culture. The modest collection of 43 examples from 27 locations significantly adds to knowledge about the distribution of millstones produced from various raw materials, and about long-distance commercial contacts between Moravian Celts and neighbouring areas that was obtained based on finds from Staré Hradisko.

Moravia, late Latène period, rotation mills, distribution circuits

Raně středověká kovodělná výroba na Pohansku u Břeclavi

Frühmittelalterliche metallverarbeitende Produktion in Pohansko bei Břeclav

Jiří Macháček – Miroslava Gregerová – Martin Hložek – Jiří Hošek

Předloženo redakci v říjnu 2006

Pohansko u Břeclavi patří k nejvýznamnějším raně středověkým centrům, ležících na území tzv. Velké Moravy. Studie je zaměřena na problematiku řemeslné produkce, a speciálně na kovodělnou výrobu. V práci se vychází převážně ze souborů archeologických pramenů, získaných výzkumem v poloze Lesní školka, kde předpokládáme koncentraci výrobních aktivit (tzv. řemeslnický areál). Nálezy výrobních nástrojů, produktů i odpadu z dílen jsou hodnoceny i s využitím přírodovědných a technických metod (metalografie, mikropetrografie, elektronová mikroskopie). Z výsledků analýz je zřejmé, že na Pohansku u Břeclavi docházelo v 9. stol. k intenzivnímu zpracování železa a dalších kovů. Tyto výrobní aktivity, vázané na specializované sídlištní objekty, zde vytvářejí prostorové koncentrace – produkční okrsky. Podle mikropetrografických rozborů strusek nedocházelo v těchto dílnách ve větším rozsahu k hutnění železa, které muselo být dodáváno na lokalitu zvenku v rámci redistribučních mechanismů buď v surové podobě, ve formě hřiven či jako předměty určené k reutilizaci. O místní produkci vojenské výstroje a výzbroje, doplněné v omezené míře jinými výrobky, svědčí nálezy z dílen. Analýza povrchu tyglíku z tzv. Velmožského dvorce dokládá, že se zde tavilo stříbro legované mědí. Jde o významnou indicii šperkařské výroby. Ta však na Pohansku probíhala asi mimo běžné dílny v centrální části aglomerace, kterou interpretujeme jako raně středověké palatium.

Morava, Pohansko u Břeclavi, raný středověk, archeometalurgie, kovářství, řemeslo

Early Medieval Metal Working in Pohansko near Břeclav, Moravia

Pohansko near Břeclav is one of the most important early medieval centres on the territory of Great Moravia. The study focuses on the problems of craft production and, in particular, metal working. The work is mostly based on sets of archaeological sources obtained by research at the Lesní školka location, where we expect production activities were concentrated (the “crafts area”). Finds of production tools, products, and workshop waste are assessed using natural history and technical methods (metallography, micropetrography, electron microscopy). The results of the analyses make it clear that there was intensive working of iron and other metals in Pohansko near Břeclav in the 9th century. These production activities, tied to specialised settlement objects, form spatial concentrations – production districts here. According to micropetrographic analyses of slag, the workshops were not used for smelting iron to a greater extent, so the iron had to be supplied to the location from outside through redistribution mechanisms, either in raw form, in the form of semi-finished products, or items for reutilisation. Finds from the workshops show they were used for producing military equipment and arms, supplemented to a lesser degree by other products. An analysis of the surface of a crucible from the “Magnate’s Farmstead” shows that silver alloyed with copper was smelted here. This is an important indicator of jewellery production. However, in Pohansko such production probably occurred outside the workshops in the central part of the conurbation, which we interpret as an early Medieval palatium.

Morava, Pohansko near Břeclav, early Middle Ages, smithery, craft

Ribbed beakers with applied glass threads in Europe

Číšky s taženými kapkami v Evropě

Georg Haggrén – Hedvika Sedláčková

Předloženo redakci v březnu 2006

This paper gives well-deserved attention to the most distinctive type of medieval glass vessel with vertically applied ribs. The authors have been able to document 337 samples from 69 localities dated from the (12th)-second half of the 13th century to the early 16th century. Their extent ranged across a wide area from Moravia into Bohemia, Saxony, Thuringia, Saxony-Anhalt, Lower Saxony, Hanseatic towns in Schleswig-Holstein, Mecklenburg-Vorpommern, Western Pomerania and East Prussia, all the way to port cities in Estonia. The most eastern find is from Novgorod; the most western from the Netherlands. They were also popular in Finland and Sweden. Quite detailed and authentic information about their incidence has been obtained from Finland and Moravia, further information has been found in published materials of varying levels of quality. The centre of production was in Bohemia, although over the entire period in question we also see vessels which apparently were produced in glassworks located in Germany. They are differentiated primarily by the glass used in their production (light green, blue, blue-green), but also by their unusual shapes (flasks, bowls?). Only in Bohemia and maybe in Turku in Finland too they were used by the urban middle class; in other regions, including Moravia, they were luxury goods found primarily in patrician households and on aristocratic and ecclesiastic estates. There is a high probability that in the 15th century they were also produced at north Moravian glassworks.

13th-15th century, central and northern Europe, Scandinavia, blown glass, ribbed glass vessels with applied glass threads

Príspevok venuje zasluženou pozornosť najvýraznejšiemu typu stredovekých nádob ze skla s výzdobou svisle taženými kapkami. Autorům se podařilo shromáždit doklady o 337 exemplářích ze 69 lokalit s datováním od (12.)-2. pol. 13. do počátku 16. století. Byly rozšířeny na rozsáhlém území od Moravy přes Čechy, Sasko, Durynsko, Sasko-Anhaltsko, Dolní Sasko, hansovní města ve Šlesvicku-Holštýnsku, Meklenbursku-Předním Pomořansku, Západním Pomořansku a Východním Prusku až k přístavním městům v Estonsku. Nejvýchodnější nález je z Novgorodu, nejzápadnější z Nizozemí. Oblíbené byly také ve Finsku a Švédsku. Zcela detailní, autentické informace o jejich výskytu byly získány z Finska a Moravy, ostatní jsou z publikovaných materiálů různé kvality. Centrem výroby byly Čechy, přesto se však v průběhu celého období objevují i nádoby, zhotovené ve sklárnách patrně na území Německa. Odlišují se zejména sklovinou (světle zelená, modrá, modrozelená), ale také neobvyklými tvary (stolní láhve, mísy?). Pouze v Čechách a možná i ve finském Turku patřily do prostředí středních městských vrstev, na ostatních územích vč. Moravy se jednalo o luxusní zboží vyskytující se především v domácnostech patricijů, na sídlech šlechty a církve. S vysokou pravděpodobností byly v 15. stol. vyráběny také v severomoravských sklárnách.

13.-15. stol., střední a severní Evropa, Skandinávie, duté sklo, skleněné nádoby s taženými kapkami

Recenze – Reviews – Rezensionen

Peter König Spätbronzezeitliche Hortfunde aus Bosnien und der Herzegowina

Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XX, Band 11. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2004.

XIII + 244 stran, 92 tabulek (kresebná vyobrazení nálezů, mapy), 15 obr. v textu.

ISBN 3-515-08387-1

Recenzoval:

Luboš Jiráň

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i.
Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1
jiran@arup.cas.cz

Práce začala vznikat již v roce 1984 při autorově studijním pobytu v Sarajevu, kdy měl poprvé možnost studovat příslušné nálezy ve zdejších muzeích, a pokračovala postupně do roku 1991, kdy byla obhájena jako doktorská disertace, a v roce 1996 předána po úpravách do tisku redakci PBF. Není jistě autorovou vinou, že světlo světa monografie spatřila až po 8 letech, délka redakčního zpracování v této edici je příslovečná. Vždyť základní a českými specialisty netrpělivě očekávaná práce o českých depotech z mladší a pozdní doby bronzové od O. Kytlicové (*Kytlicová 2007*) ležela v této redakci neuvěřitelných 16 let.

Depoty bronzových předmětů jsou jistě typickým fenoménem doby bronzové. Jejich výskyt je celoevropskou záležitostí, četnost, charakter a skladba se ovšem v různých regionech i časových horizontech liší. Zejména v oblastech a chronologických úsecích, kde převažuje žárové pohřbívání a nejsou k dispozici například bohaté mohyly s četnými kovovými milodary, mají depoty zásadní význam pro poznání kvality a sortimentu tehdejší bronzové produkce, neboť v sumě nalázaných artefaktů mají logicky předměty pocházející z depotů rozhodující zastoupení. Proto představuje Königova monografie počín zásadního významu. Je třeba zdůraznit, že autorova práce byla velmi ztížena úrovní dosavadního zpracování existující pramenové základny, kdy (oproti územím severnějším) pro tuto okrajovou oblast Karpatské kotliny fakticky neexistují podrobnější materiálové práce zpracovávající jednotlivé nálezy. Tato skutečnost způsobila, že některé depoty byly převzaty pouze z obrazových předloh, u jiných byly potíže s jejich dokumentací a geografickým zařazením. Přesto se podařilo soustředit úplně nebo částečně informace o obsahu 45 depotů, které dohromady obsahují více než jeden tisíc artefaktů. Jakkoli si je autor vědom diskuse o depotech sestávajících z jednoho předmětu, programově označuje za depoty jenom takové nálezy, které obsahovaly více artefaktů spolu.

Recenzovaná monografie je strukturována podle tradiční osnovy řady PBF. V úvodu práce P. König poukazuje mimo jiné na zvláštní a nejednotný geografický charakter zájmového území, které je vymezeno, jak je pro řadu PBF charakteristické, současnými politickými hranicemi. Obtíže přináší i současný stav lokálního bádání, v jehož rámci se stále nedaří plně synchronizovat artefakty z depotů s keramickými nálezy ze sídlišť a pohřebišť, byť např.

na známém pohřebišti *Glasinac - náhorní plošina* jsou bronzové předměty zastoupeny v bohaté škále.

Autor se proto rozhodl pokusit se nalezené depoty, resp. jejich obsah, třídit chronologicky, s přihlédnutím k relativnímu chronologickému systému, který konstruovali P. Reinecke a H. Müller-Karpe a který bývá využíván i pro časovou klasifikaci depotů pocházejících z území ležících severně a severozápadně od Bosny a Hercegoviny. Na rozdíl od některých místních badatelů, kteří řadí nejmladší depoty již starší době železné, P. König zahrnuje ve shodě s Müller-Karpem všechny bronzové depoty do relativního chronologického intervalu B D – Ha B3.

Z pohledu českého čtenáře je jistě zajímavá velmi podrobně zpracovaná kapitola o dějinách bádání ve sledované oblasti, která poskytuje dobrou příležitost rozšířit si detailněji znalosti o nepřilíš známých oborových dějinách v této části Balkánu. K řadě badatelů, kteří přispěli k publikaci místních depotů, náleželi i Č. Truhelka, F. Fiala a V. Radimský.

V následné kapitole o nálezových okolnostech a rozšíření depotů jistě zaujme skutečnost, že mnohé předměty z náhodně objevených depotů byly před jejich odborným podchycením místním obyvatelstvem opět využívány, např. sekerky jako oradla. Recentní použití bylo běžné a neexistuje téměř depot, jehož obsah by nebyl takto poznamenán. Nicméně podobné využití nepůsobilo na dochovaní pravěkých artefaktů zdaleka tak destruktivně jako jejich přetavování na drážní zvonky, jak se to událo v Čechách.

Bližší nálezové okolnosti se podařilo zjistit v případě 26 depotů. Byly většinou objeveny při zemědělské činnosti, v souvislosti s výstavbou silnic a železnice nebo lánami kamene. Nálezy se koncentrují zejména ve střední Bosně, ostatní regiony jsou zřetelně chudší či dokonce prázdné. Zatímco absence depotů v některých oblastech může mít souvislost s všeobecně nepříznivými podmínkami pro sídlení, jinde (např. v SZ Bosně) tuto skutečnost věrohodně vysvětlit nelze. Dá se spíše předpokládat, že by zde v budoucnu takové nálezy ještě mohly být učiněny.

Současný stav bádání a informací o nálezových konsekvencích neumožnil autorovi více, než pokusit se zařadit depoty do stávajícího chronologického systému. Získané prameny však neposkytují žádná data ani vazby, které by případně mohly tento systém modifikovat nebo doplnit. Platí tak stále, že v Bosně a Hercegovině nebyl zatím doložen žádný depot, který by odpovídal nejstaršímu nálezovému horizontu mladší doby bronzové (dle třídění Müller-Karpeho B C2 / B D). Zdejší absence takových nálezů konvenuje současně představě, že na Balkáně se depoty začaly ukládat o něco později než v Karpatské kotlině. Třídění depotů z Bosny a Hercegoviny počíná tak P. König snad trochu nelogicky stupněm 2, dalším jím vyděleným stupněm je stupeň 3/4, následuje stupeň 4 a poslední, nejmladší je stupeň 5. Takto stanovené čtyři stupně porovnává autor se souběžnými datovacími systémy: W. A. v. Brunna pro Karpatskou kotlinu a s dílčími systémy pro severní Chorvatsko, Srbsko a Vojvodinu, Sedmihradsko, Maďarsko, Slovensko a konečně i s oblastí zakarpatskou. K systému Müller-Karpeho přistupuje P. König rezervovaně, neboť jej považuje za příliš detailní a proto nevhodný pro třídění depotů z Bosny a Hercegoviny. Soudí, že ve sledované oblasti jsou definovatelné pouze základní determinanční znaky, podle kterých lze rozdělit depoty na starší a mladší, přičemž jejich přechod je výjimečně obtížně zachytitelný, stejně tak jako vyznívání oně mladší skupiny. Autor se přesto pokouší o detekci chronologicky signifikantních artefaktů a předvádí na vyobrazeních vůdčí tvary

jím definovaných stupňů. Dělení však považuje pouze za orientační a mnohdy odrážející spíše určité tendence.

V náleзовém spektru jsou nejpočetněji zastoupeny nejstarší depoty ze 2. stupně, které obsahují artefakty typické pro Karpatkou kotlinu, a současně takové, které se hojně vyskytují i ve vzdálenějších oblastech (Slovensko, Čechy, Bavorsko). Logicky následný stupeň 3 nelze v rámci shromážděného pramenného fondu svébytně vyčlenit. Čtyři depoty řazené do stupně 3/4 jsou charakteristické společným výskytem starších a mladších typů, zatímco v depotech stupně 4 mají rozhodující zastoupení bronzové artefakty typické pro první část chronologického intervalu Ha B. Nacházíme zde četné analogie s artefakty z depotů ze severnějších oblastí, jako např. tzv. pasovské sekery s tulejí či sekery s týlními laloky. Současně jsou patrné vazby na dalmatské pobřeží a Itálii. Složení depotů 5. stupně, které obsahují také artefakty typické pro závěrečnou část chronologického intervalu Ha B a přechodovou fázi Ha B3 / Ha C1 ve střední Evropě, ukazuje opět na propojení s Itálií, zřejmě přes severní Chorvatsko. Objevují se tvary, které jsou lokálního severozápadobalkánského původu, ale částečně i formy, které jsou rozšířeny až do Itálie. Königovo chronologické dělení depotů z Bosny a Hercegoviny je poměrně hrubé; v souvislosti s dalšími nálezy bude zřejmě v budoucnu možné vypracovat jemnější třídění, zejména v rámci současných stupňů 3/4 a 4.

Největší část referované publikace je věnována detailní analýze náleзовého fondu. Autor se v rámci jím vydělených stupňů zabývá, jak je v řadě PBF obvyklé, jednotlivými typy artefaktů a jejich geografickými a chronologickými konkvencemi. Tato část monografie je zpracována s příslouvenčnou německou důkladností. V souvislosti s rozbořením sekerek s tulejí náležejících 2. stupni zaujme zjištění, že soubory těchto nástrojů (a podobně srpů) v některých depotech představují výrobky jedné dílny a naznačují, že obsah depotu netvoří artefakty libovolně shromážděné, ale že šlo o cílený výběr. Sekery a také i srpy ve zdejších depotech mají charakter serií. V této souvislosti je vhodné připomenout shodnou situaci, kterou odráží v českém prostředí např. depot sekerek ze Saběnic (*Blažek – Hansen 1997*).

Příspěvkem do diskuse je také Königovo zjištění, že velikost a hmotnost sekerek v depotech z Bosny a Hercegoviny zůstává po dlouhou dobu konstantní, nevyskytují se dramatické odchylky. Obecně dosahují sekery z 2. stupně 13 až 17 cm délky. Až v mladších stupních jsou pak zřetelně menší, přičemž velikost ostří zůstává konstantní. Z tohoto zjištění autor vyvozuje hypotézu, že sekery byly převážně zbraně a jejich zmenšení bylo nejlepší cestou, jak ušetřit bronzovou surovinu. Tato představa však poněkud protičečí jeho další hypotéza, že se v textu objevuje v souvislosti s hodnocením artefaktů, které mohly sloužit jako kovadliny. Zatímco v případě drobnějších kovadlinek s trnem je možno souhlasit s autorem (srov. podobnou kovadlinku s trnem z Velimi: *Kytlicová 2007*, Taf. 160: A8), který odmítá odlišné mínění jiných autorů o účelu takových bronzových artefaktů, avšak problematickou se jeví jeho interpretace hmotnějších, nejčastěji kuželovitých artefaktů, které byly také doposud převážně interpretovány jako kovadliny, ale na které P. König nahlíží pouze jako na odlévací jádra. Jednoznačnost takové interpretace se zdá být poněkud sporná, pokud by se jednalo o zcela nefunkční produkt, byl by jistě posléze použit (v souladu s tezí o zmenšování tvarů sekerek jakožto důsledku snahy o šetření se surovinou) jako materiál pro některou následnou tavbu. Pokud bychom i přijali autorovu interpretaci, potom stále není vyloučeno sekundární praktické využití takových bronzových artefaktů, přičemž právě jako kovadlina mohl posloužit velmi dobře. Ostatně jistě funkční příčný otvor, situovaný pravidelně okolo poloviny výšky těchto artefaktů, je doložen také u hmotného bronzového čtyřbokého artefaktu z jihočeského Újezda (*Kytlicová 2007*, Taf. 1: B12), jehož jinou funkci než kovadliny lze jen velmi těžko předpokládat.

Neobvykle velkou pozornost věnuje P. König také litým terčům ze středovým trnem. Celkem věrohodně odmítá tezi A. Mozolicové, že sloužily jako štítové puklice, a vyslovuje názor, že se spíše jednalo o ozdoby šatu. Také této interpretaci však poněkud protičečí váha těchto artefaktů (až 300 g). U jedné z variant litých terčů nevyklučuje, že by se pro jejich podobnost a geograficky úzce ohraničené území výskytu mohlo jednat o výrobky jedné dílny.

V širokém spektru artefaktů, které soustřeďují depoty 4. stupně, mají patrně z hlediska dalšího chronologického třídění na základě typologické komparace největší důležitost obloukovité spony, jichž se zachovalo 7 ve čtyřech depotech, a zlomky několika dobře datovatelných typů bronzových nádob z velkého depotu z lokality Bokavič, mezi nimi i ucho náležící patrně koflíku typu Jenišovice-Kirkendrup. Zajímavý je nále z amorfních surovinových slitků ve dvou depotech ze 4. chronologického stupně. Zatímco v ostatních depotech z Bosny a Hercegoviny jsou přítomny segmenty obvyklých planokonvexních ingotů, depoty z lokalit Bokavič a Srpska Varoš I reprezentují druhou podobu slitků, jaké známe např. z našeho území spíše z počátku období popelnicových polí (Bušovice, Hološovice, Kamýk: *Kytlicová 2007*, Taf. 19, Taf. 22, Taf. 25). Jisté za větší pozornost by stálo zdůvodnění autorovy hypotézy o původu těchto slitků z jedné dílny (?), stejně tak jako používání termínu Gussbrocken oproti obvyklému Gusskuchen pro tyto artefakty. V souvislosti se surovinovými slitky je pak třeba zcela odmítnout autorovy závěry týkající se přítomnosti železa ve slitcích v depotu z Osredaku, který náleží nejmladšímu chronologickému stupni. Tato přítomnost avizuje podle Königa nástup nové epochy charakteristické již produkcí železných artefaktů. Je ale naprosto jisté (a bylo i mnohokrát publikováno), že přítomnost železa je pozorovatelná v množství až do několika procent téměř u všech surovinových slitků již od počátku jejich výskytu. Např. v Čechách je v podobných slitcích z chronologického intervalu B D – Ha A1 zastoupeno železo v jednotkách procent, v depotu z rakouského Sippbachzell dokonce přes 16 % (*Frána – Jiráň – Maštálka – Moucha 1995*, Annex 2). Železo se vyskytuje jak přímo ve struktuře materiálu po obroušení povrchové vrstvy, tak zvláště v této povrchové vrstvě tvořené patrně zbytky strusky. V mnoha případech jsou na povrchu slitků pozorovány nálitky, které mohly být původně kapkami surového železa. Samotné výrobky ze stejných depotů vykazují ovšem průměrnou přítomnost železa v daleko menší míře. Zastoupení zde klesá přibližně na pětinu průměrného množství železa přítomného ve slitcích, zatímco v případě dalších zastoupených příměsí je tento pokles obsahu daleko menší. To nasvědčuje tomu, že v procesu dalšího zpracování měděné suroviny při výrobě bronzových předmětů docházelo naopak k úmyslné a zásadní rafinaci od železa. Königovy hypotézy tak nemají oporu v dosavadním bádání na tomto poli a další diskuse bude možná až po případném provedení analýz prvkového složení reprezentativního vzorku artefaktů soustředěných v depotech z Bosny a Hercegoviny, surovinové slitky nevyjímaje.

Při hodnocení depotů 5. chronologického stupně je oprávněně věnována zvýšená pozornost meči typu Veliki Mošunj a jeho pochvě. Na základě shromážděných argumentů je možné souhlasit se staršími názory i s názorem autora, že jistě vznikly podle italských předloh, ale že se jedná o produkci specialisty či specializované dílny pracující přímo na území Bosny. Stejně tak místní provenience, produktem specializované dílny, jsou asi bohatě zdobená kruhová opasková nákončí. Spolu s těmito místními typy luxusních artefaktů nacházíme v nejmladších depotech typy výrobků (např. vázičkovité hellice, sekery s tulejí, spirálovité nápažníky atd.) vyskytujících se v této době ve shodném provedení na širokém území západní, střední i jihovýchodní Evropy a odrážejících zřetelnou unifikaci bronzové produkce na konci evropské doby bronzové.

Závěr analytické části publikace tvoří dvě teoretické kapitoly zabývající se hmotnostními aspekty artefaktů a dále charakterem a stavem zachování bronzových předmětů a jejich druhovým složením v jednotlivých depotech. Zejména první z obou kapitol je patrně nejslabší částí publikace. Autor je zřetelně inspirován současnou bohatou diskusí o pravěkých měrných systémech a standardech a snaží se odhalit případné zákonitosti i v hmotnosti některých artefaktů ze zkoumaných depotů. I přes několikrát ujištění, že učiněné zjištění nemůže být náhoda, prezentovaná metoda snad až příliš připomíná metody používané např. při hledání možných číselných kryptostruktur zakódovaných v egyptských pyramidách. Také graf informující o tom, že z 26 zlomků srpů pocházejících z depotu z lokality Kučičta lze 3 zařadit do hmotnostního intervalu 10–15 g, 5 zlomků do intervalu 15–20 g, 3 zlomky váží mezi 25–30 g, 5 zlomků náleží intervalu 40–45 g, 3 zlomky váží mezi 45–50 g a zbylých 7 zlomků má odlišnou hmotnost, nás příliš o relevantnosti autorových vývodů nepřesvědčuje.

Kapitola zabývající se skladbou depotů a jejich účelem je jen dalším obecným příspěvkem do sotva v dohledné době končící diskuse na toto téma. Autor shrnuje hlavní názory podporující profánní nebo naopak sakrální úlohu depotů a přiklání se k myšlence, že složení mladších depotů odráží osobní garnitury jedné nebo více osob, zohledňuje pohlaví a může mít symbolickou souvislost s funerální výbavou. Za současného stavu poznání problematiky mají všechny z hlediska formální logiky nezávadné hypotézy stejnou vážnost a z tohoto úhlu pohledu lze přijmout i úvahy P. Königa.

Závěrečná část publikace je věnována vyčerpávajícím způsobem zpracovanému katalogu nálezů v jednotlivých depotech a obvyklému rejstříku v knize jmenovaných míst. Tradičně vysokého standardu dosahuje kresebná dokumentace, která soustřeďuje všechny nalezené a dostupné artefakty na 78 tabulkách. Nechybí ani mapa rozložení popisovaných depotů a mapy s rozšířením některých typů artefaktů v rámci sledovaného území.

Königova monografie se bezpochyby stane velmi vyhledávanou a citovanou publikací a zaujme prestižní místo v rámci řady PBF. Musíme si totiž uvědomit, že zpracování depotů z určité oblasti představuje práci daleko náročnější a erudovanější než zpracování pouze jednoho druhu nebo malé skupiny výrobků. Proto také poměr mezi vydáváním publikací obou typů je ve jmenované řadě propastný, Königova práce je teprve čtvrtou zde publikovanou monografií o depotech a doplňuje předchozí zpracování oblasti severního Černomoří, Zakarpatské Ukrajiny a Moldavska. Je jistě škoda, že v době finální přípravy monografie neměl autor k dispozici v redakci PBF ležící 5. monografii o depotech, tentokrát z území Čech, která se dočkala vydání až o 3 léta později (Kytlicová 2007). Ač tedy autor v rámci srovnávací analýzy často zohledňuje nálezy ze Slovenska, Moravy, Rakouska i Německa, Českou kotlinu v rámci této analýzy vypouští, jistě ke škodě pro obě oblasti. Řešení tohoto tématu v budoucnu však již nic nebrání.

Literatura

- Blažek, J. – Hansen, S. 1997: Die Hortfunde von Saběnice in Nordwest-Böhmen. Most.
Frána, J. – Jiráň, L. – Maštálka, A. – Moucha, V. 1995: Artifacts of cooper alloys in prehistoric Bohemia from the viewpoint of analyses of element composition. In: Praehistorica archaeologica bohemia. Památky archeologické – Supplementum 3.
Kytlicová, O. 2007: Jungbronzezeitliche Hortfunde in Böhmen. Prähistorische Bronzefunde, XX/12. Stuttgart.

Cordula Nagler-Zanier Ringschmuck der Hallstattzeit aus Bayern

Prähistorische Bronzefunde, Abteilung X, Band 7. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2005.

XI + 226 stran, 221 tabulek (kresebná vyobrazení nálezů, mapy, chronologické tabulky), 3 tabely v textu.

ISBN 3-515-08693-5

Recenzoval:

Miloslav Chytráček

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i.
Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1
chytracek@arup.cas.cz

Předložená publikace přináší přehledné zpracování vývoje kruhového šperku doby halštatské v Bavorsku a je přepracovanou verzí disertační práce autorky, která ji obhájila v roce 1991.

Velká část zpracovaného nálezového fondu, polovina nebo více než polovina, patří do kategorie ojedinělých nálezů a tento nedostatek se nejvýrazněji projevuje především v Horních Francích. Nejvíce lokalit je známo z Horní Falce; ve Středních, Horních a Dolních Francích je počet nálezů vyrovnaný. Halštatský kruhový šperk byl na území Bavorska zhotovován vytepáváním z odlitého polotovaru nebo odléváním do hliněných ztracených, případně i kamenných forem. S tvarovou variabilitou i různou funkcí kruhového šperku souvisí také stopy opotřebování, které autorka sleduje u jednotlivých skupin náramků, nápažníků, nákrčníků a nánožníků. Vnitřní průměr uzavřených náramků (6 cm), nánožníků (7–9,5 cm) a nákrčníků (16 cm) nastoluje otázku snímatelnosti kruhů, některé nákrčníky musely být zřejmě nasazeny již v nezletilém věku. C. Nagler-Zanier vychází ze základního členění doby halštatské v Bavorsku a dělí starší dobu halštatskou na stupně Ha C1, Ha C2 a mladší dobu halštatskou na Ha D1, Ha D2 se stupněm Ha D3 na konci halštatské periody. Časný a pozdní úsek rozlišuje u všech čtyř prvních stupňů.

Náramky a nápažníky se zesílenými konci patří k časným šperkům stupně Ha C a těžiště jejich rozšíření leží v jihozápadním Bavorsku. Autorka rozpoznává v průběhu starší doby halštatské v jižním Bavorsku dva dílenské okruhy, které produkovaly několik variant náramků i nápažníků se zesílenými konci a také sedlové nánožníky. První dílny se na území Bavorska zřejmě nacházely v nedalekém sousedství halštatských center v Bádensku-Württembersku. V severním Bavorsku na počátku starší doby halštatské pravděpodobně nepracovaly ještě žádné místní slévačské dílny, teprve až ve stupni Ha C2 je v okolí Beilngries předpokládána místní produkce melounovitých nápažníků a sedlových nánožních kruhů s páskovým průřezem. Litě duté kruhy – turbany byly v pracovním území rozšířeny v průběhu starší doby halštatské. Nejmenší kruhy se vyskytly podél Dunaje mezi Pasovem a ústím řeky Altmühl, v pozdějším vývoji se turbany zvětšovaly a pronikaly dále na západ. Výrobu dutých litých kruhů větších tvarů spojuje C. Nagler-Zanier s východněji položeným dílenským okruhem v jižním Bavorsku. Další produkční centrum vzniklo v Čechách a jeho výrobky se dostaly až na území severovýchodního i jihovýchodního Bavorska a Rakouska. Ve starší době halštatské existovaly v Bavorsku jen tři dílenské okruhy a jejich stanoviště se zřejmě od doby popelnicových polí příliš nezměnila; z prostředí doby popelnicových polí lze odvodit i některé tvary

šperků, např. sedlové nánožní kruhy a náramky se zesílenými konci.

V pokročilém úseku stupně Ha C2 se projevují určité změny a v bavorském prostoru vznikají nové dílny produkující mladší varianty kruhového šperku. Výroba náramků se zesílenými konci je v těchto dílnách vystředána produkcí melounovitých nápažníků a sedlových nánožních kruhů s průřezem ve tvaru C. Móda kruhového šperku vytepaného z bronzového plechu měla kořeny ještě ve starší době halštatské. Dílny v povodí řeky Altmühl vyráběly na počátku mladší doby halštatské tepané turbany a také nákrčníky zakončené háčky a očky. Kromě dílen v okolí Beilngries se autorce v severním Bavorsku podařilo zjistit další dílenský okruh v prostoru středního Pomohani a Franské Saaly, kde byly již na přelomu starší a mladší doby halštatské odlévány sady nákrčníků napodobující tordování i velké tepané duté kruhy s podélnými žebry a řadami pukliček. C. Nagler-Zanier zaznamenává nárůst produkčních míst na konci starší a především na počátku mladší doby halštatské. Pracovaly pro potřeby relativně malých území, nacházely se v důležitých bodech zastávajících kulturní i politické funkce; mohla zde vznikat také obchodní střediska. V této době vzrostl počet řemeslníků, kteří zakládali další dílny a rozšiřovali zavedené technologie i tvary. Podél velkých řek vzkvétal obchod se surovinami. Ve stupni Ha D1 panují v zemi obdobné poměry jako na konci starší doby halštatské, nevznikají také zcela nové tvary kruhových šperků.

Koncem stupně Ha D1 a na přechodu k Ha D2 se v severním Bavorsku prosadil nový módní trend, který se projevoval např. v nošení náramků v celých sadách. Je to zároveň počátek charakteristického severovýchodobavorského halštatského stylu. Jižně od Dunaje se v této době projevuje určitá stagnace, naproti tomu v severním Bavorsku se nejen modernizuje кроj, ale dochází i ke změnám v hospodářské struktuře kovoliteckých středisek a jsou zakládány nové dílny. Sledování rozšíření jednotlivých typů nákrčníků potvrzuje také naznačený vývoj. V pozdním úseku stupně Ha C2 a v Ha D1 lze na sever od Dunaje rozeznat jen severní a východní skupinu tordovaných nákrčních kruhů či nákrčníků imitujících tordování, které produkovalo především centrum v Beilngries. Na přechodu k Ha D2 se mezi obě skupiny vsouvá další dílenský okruh vyrábějící např. nové tvary dutých nákrčníků z tepaného plechu zdobené páskovým vzorem. Jiná dílna musela produkovat nákrčníky čokovitého průřezu zdobené čtyřmi dekoračními poli. Také rozšíření jednotlivých typů náramků dovoluje rozeznat severně od Dunaje východní a severní skupinu, přičemž obě náleží jednomu dílenskému okruhu. Varianty silných třmenovitých náramků oblíbené v Ha D2–3 v severovýchodním Bavorsku a v Čechách spojují obě bavorské skupiny a zároveň prozrazují intenzivní vzájemné vazby mezi obyvatelstvem západních Čech a severního Bavorska v pozdní době halštatské. C. Nagler-Zanier uvažuje o výrobě některých těchto náramků v severozápadočeských dílnách. Další dílenský okruh rozeznává ve středním Pomohani, který v průběhu stupně Ha D produkoval nezdobené duté náušnice.

Podrobně sledovaný výskyt jednotlivých druhů kruhového šperku i pozornost věnovaná jejich různým kombinacím v hrobových výbavách umožňuje autorce poukázat na některé charakteristické rysy ve vývoji kroje na území Bavorska ve starší době železné. V průběhu stupně Ha C převládá spíše zvyk jednotlivě nošených náramků nebo nápažníků, na počátku mladší doby halštatské se ozdoby paží objevují v hrobové výbavě častěji v párech. C. Nagler-Zanier rozlišuje ve starší době halštatské celkem pět kombinací skupin. Sedlové nánožní kruhy doplňují páry nápažníků, vzácněji jsou v hrobech doprovázeny také dvojicemi turbanů. Ve stupni Ha D1 zůstává situace obdobná a mění se jen některé tvary kruhů. Na konci Ha D1 vystupují nové kombinace kruhového šperku, které jsou pak charakteristické i pro následující období. Ozdoby paží se

např. objevují v celých sadách, často více než deset kruhů na jedné paži. V pokročilém stupni Ha D2 se projevuje tendence snižující počet kruhů, v Ha D3 lze registrovat již jen jeden kruh na paži. Obdobný vývoj se ukazuje i v uplatnění nánožních kruhů. V menším počtu hrobů se vyskytl nákrčník doprovázený párem spon nebo náušnicemi. Rozlišení kombinačních skupin kruhového šperku umožnilo autorce naznačit i určité oblasti, které se vzájemně odlišovaly krojovými zvyklostmi. Ve starší době halštatské se např. projevuje zvyk nosit ozdoby paží jen na jedné ruce především v severovýchodním a jihovýchodním Bavorsku a tento obyčej se zde místy udržuje i v mladší době halštatské. V průběhu celé halštatské periody zachovávaly jistou samostatnost skupiny obyvatelstva žijící východně od horských hřebenů franckého Švýcarska. Příslušníci této severovýchodobavorské halštatské kultury nosili charakteristický kruhový šperk, některé typy prozrazují kontakty k sousedům v Čechách. Např. kruhy s ozdobnými poli uzavřené háčky a očky byly na české straně oblíbené již ve starší době halštatské. Severovýchodobavorské nákrčníky tohoto typu pocházející z dílen v okolí Beilngries prozrazují ovlivnění českými předlohami. C. Nagler-Zanier dokonce uvažuje o nově přichozících osídlencích, kteří v průběhu starší doby halštatské pronikli na západ z Čech. Samostatný charakter severovýchodobavorské skupiny se projevuje také v keramice.

Jihozápadně od franckého Švýcarska byla v mladší době halštatské usazena jiná komunita, která se podle autorky etnicky lišila od východní bavorské skupiny a měla vlastní výrobní centrum vyrábějící bronzové kruhy. Centrálně položená dílna v prostoru Beilngries zásobovala obě zmíněné oblasti.

Určení pohlaví podle milodarů kruhového šperku je obtížné. Ve starší době halštatské je např. zvyk nosit náramek či nápažník na jedné ruce doložen v ženských i mužských hrobech. Na základě hrobových nálezů Ha C autorka naznačuje předpoklad, podle něhož bylo nošení kruhového šperku na pažích vyhrazeno ženatým mužům a provdaným ženám. Tento obyčej pokračuje i v mladší době halštatské, nošení jednotlivých náramků či nápažníků na jedné ruce je doloženo i na území Rakouska a Čech. S nástupem velkých sad náramků v Ha D1 lze registrovat jejich umístění v párech, ale i jen na jedné z paží. Tenké náramky charakteristické pro dětský кроj jsou běžné v průběhu celé doby halštatské, v hrobech dětí se vyskytují i v časně době laténské. Na podkladě antropologických určení i skladby kovových šperků autorka předpokládá u vdaných žen nošení kruhového šperku, кроj se však mění po získání statutu matky a je doplněn párem spon. Vzácnou výjimkou jsou pohřby dětí s kovovými milodary jako u dospělých žen. U ojedinělých případech přijaly zřejmě děti sociální postavení dospělých vdaných žen i se všemi vnějšími znaky. C. Nagler-Zanier dochází k závěru, podle kterého význam bronzových kruhů spočívá jednak v označení svých nositelů jako příslušníků jedné regionální krojové skupiny, složení kovových doplňků kroje i způsob jejich nošení zároveň ukazuje postavení individua uvnitř sociálních svazků. Kruhový šperk s důležitou symbolikou vyzdoby zastával nepochybně i jistou magickou funkci, která zajišťovala ochranu před zlými vlivy. Podle autorky měly velké sady nákrčníků módní v severním Bavorsku zajistit svým magickým působením, podobně jako náhrdelníky z jantaru, obranu před onemocněním krku a před vstupem zla do těla.

Na počátku starší doby halštatské i v dalším průběhu stupně Ha C byl kruhový šperk užíván spíše úsporně; pro relativně malou zámožnou vrstvu obyvatelstva měl hodnotový význam označení stavu. V mladší době halštatské se stává pevnou součástí kroje, vyzdvížen je především význam symboliky šperku prozrazující sociální, rodové a podle všeho i etnické rozdíly.

Přehledné zpracování bronzového kruhového šperku starší doby železné z území Bavorska umožnilo i přes ome-

zený počet uzavřených hrobových celků dobře rozeznat lokální odlišnosti ve vývoji kroje doby halštatské v pracovním území. Podařilo se identifikovat jednotlivé dílenské okruhy, naznačit vzájemné vazby mezi jednotlivými skupinami halštatské kultury na území Bavorska i postihnout rozmanité zásahy ze sousedního prostoru Čech, Rakouska nebo Bádenska-Württemberska. Vyhodnocení precizně analyzovaného souboru bronzových šperků ukazuje také skrytou symboliku i společenský význam ozdobných kruhů a nepochybně podstatnou měrou přispívá k lepšímu poznání vývoje osídlení v prostoru na sever od Alp v 8. až 6. stol. př. Kr.

Tibor Kemenczei

Funde ostkarpatenländischen Typs im Karpatenbecken

Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XX, Band 10. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2005.

X + 186 stran, 64 tabulek (kresebná vyobrazení nálezů, mapy)

ISBN 3-515-08642-0

Recenzoval:

Ondřej Chvojka

Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích

Fráni Šrámka 4, CZ 370 00 České Budějovice

chvojka@muzeumcb.cz

Závěr doby bronzové a počátek epochy železa je ve východních oblastech střední Evropy nerozlučně spjat s výrazným fenoménem zásahu z okruhu severočernomořských a kavkazských stepních kultur. Jejich nositelé bývají obvykle nazýváni Kimmerijci nebo Thráko-Kimmerijci a jejich hmotný projev je v karpatském prostředí spojován s kostrovými hroby označovanými jako kultura Mezöcsát. Přestože je k tomuto atraktivnímu a důležitému tématu k dispozici dnes již značně obsáhlá literatura (z česky psané např. Bouzek 1985), komplexní zveřejnění základního pramenného fondu z většiny regionů stále postrádáme. Teprve v posledních letech bylo publikováno několik syntéz, shrnujících problematiku dokladů nomádských stepních etnik v určité vymezené oblasti. Příkladem je monografie od Caroly Metzner-Nebelsick (*Metzner-Nebelsick 2002*), věnovaná nálezům ponticko-kavkazského původu na území jihovýchodní Panonie v období od 10. do 6. století př. n. l. Zatím poslední ze syntetických pohledů na tuto problematiku nabízí v předkládaném svazku edice „Prähistorische Bronzefunde“ (PBF) vynikající znalec doby bronzové i železné v Maďarsku, dr. Tibor Kemenczei.

Pro svou práci si T. Kemenczei vytkl nelehký cíl zpracovat všechny předměty z Karpatské kotliny (tj. z území zahrnující zhruba historické Uhry), které bývají tradičně označovány jako „nálezy thráko-kimmerijského typu“. S tímto pojmenováním však autor hned v úvodu polemizuje, neboť uvedené kulturní projevy se objevují i v oblastech značně vzdálených od míst s doloženým osídlením těchto etnik. Jako alternativní označení tak nabízí termín „předměty východokarpatského typu“, jak je ostatně uvedeno i v názvu celé práce.

Oproti mnoha jiným svazkům edice PBF je v této práci věnována značná pozornost nejen typologickému rozboru artefaktů, ale rovněž i obecnějším kulturně-chronologickým otázkám. Hned první kapitola přináší obsáhlé, bohužel však poměrně nepřehledné, zhodnocení dosavadního stavu teoretických názorů středo-evropských i ukrajinských a ruských badatelů na danou problematiku (s. 2–42). Z hlediska kulturního určení zmiňuje T. Kemenczei mnohaleté diskuse o vzájemném vztahu kultury Černogorovka, která bývá ještě spojována s Kimmerijci, a novorokasské kultury, považované již většinou za skytskou. Zejména v novějších pracích bývá upozorněno na alespoň částečnou současnost obou kulturních okruhů, přičemž předměty z obou jsou doloženy v závěru doby bronzové a v nejstarších fázích doby železné i v Karpatské kotlině.

Pro stanovení chronologických vazeb představuje v celé sledované oblasti velký problém téměř absolutní absence jakýchkoliv exaktních dat z nálezových celků, která jsou dnes pro tuto epochu k dispozici, např. z osad na březích

západalpských jezer (srov. *Dieckmann 1998; Schöbel 2006* se starší lit.) nebo z mohylového hrobu v bavorském Wehringen (*Friedrich – Hennig 1995*). Prosté přenesení této západostředoevropské chronologie do prostoru Karpatské kotliny však není podle autora možné, mj. i proto, že vývoj od pozdní doby bronzové do následující epochy neprobíhal ve všech středoevropských oblastech stejně rychle a i analogické artefakty se v různých regionech mohly vyskytovat v odlišných časových fázích. Datace karpatských souborů ze závěru doby bronzové a ze starších úseků doby železné je tak řešena téměř bez výjimky jen na základě typologických rozborů konkrétních předmětů, příp. analýzou několika dochovaných písemných zpráv z oblasti Předního východu. Nelze se proto divit, že v chronologickém zařazování památek „nomádského“ charakteru v Karpatské kotlině panuje značná nejednotnost, pohybující se v rozmezí od 10. až po 7. století př. n. l., což autor demonstrovuje v přehledné tabulce (s. 36–37). Většinu souborů s předměty „východokarpatského typu“ datuje T. Kemenczei do 8. století př. n. l., tj. do přechodného období Ha B3 / Ha C1, kdy již nastupuje doba železná, avšak v hmotné kultuře se nadále objevuje řada předmětů pozdních fází stupně Ha B. K tomuto zařazení přispívá mj. i český hrobový nález z Předměřic nad Labem s mečem typu Gündlingen (s. 35, 48). Při srovnání s tímto přechodným horizontem definuje autor i předchozí chronologický úsek, náležející ještě pozdní době bronzové (9. století př. n. l.), který je synchronizován s horizontem depotů Románd a Miskolc-Bükk-szentlászló. T. Kemenczei tedy datuje předměty východokarpatského typu pouze do 8. století př. n. l., příp. ještě na počátek století následujícího, a polemizuje tak s některými jinými autory, kteří zařazovali tyto nálezy již do století devátého. V průběhu 7. století př.n.l. se pak v karpatské oblasti objevují první raně skytské artefakty.

V souvislosti s chronologickými otázkami se autor okrajově zmiňuje též o několika českých a moravských celcích ze závěru pozdní doby bronzové, jako např. o českých souborech z Hostomic, Třtěna (který omylem lokalizuje do jižních Čech) a ze Záboří nad Labem. Ve shodě se starší literaturou je T. Kemenczei datuje do přechodného horizontu Ha B3 / Ha C1 (s. 29, 45). Z Moravy uvádí jako typické celky tohoto horizontu hrob 169 z Brna-Obřan, depot č. 5 ze Štramberku či soubor z Černotína, obsahující bronzovou postranicí udidla typu Černogorovka (s. 33, 45).

Jádrem celé práce je, stejně jako ve všech svazcích této edice, komplexní typologicko-chronologický rozbor všech artefaktů „východokarpatského typu“, které jsou rozděleny do devatenácti základních kategorií (typů) a ty jsou pak dále členěny na jednotlivé varianty. Na celkem 65 stránkách tak čtenář nalezne rozbor figurálních artefaktů (jako např. zoomorfních závěsků či spon, bronzových ptačích figurek, kování holí apod.), kovových nádob, zbraní (mečů, dýk s křížovou rukojetí, hrotů kopí a šípů, bronzových i kamenných mlatů), nástrojů (seker, nožů), šperků (náramků, nákrčníků, jehlic, spon, diadémů, závěsků a perel apod.), součástí koňských postrojů (udidel, postranic, rozdělovačů řemení, knoflíků apod.) a rovněž jinak v této edici neobvyklý rozbor dochované keramiky. Na ní lze pozorovat jak tradice domácích kultur kyjatické či gávské, tak i prvky východoevropských stepních kultur, jak dokládají některé nádoby kultury Mezöcsát v Potisí. V rané době železné jsou patrné i vlivy z okruhu kultury Basarabi z rumunského Podunají. Zajímavý je nález keramické nádoby z hrobu 2 v západoslovenské Senici, která je typickým produktem východomoravské slezské kultury. Doklady celků s domácí keramikou a „nomádskými“ kovovými artefakty uvádí autor i z našeho prostředí, konkrétně např. hrob 169 z Brna-Obřan (s. 123). Také na dalších místech této analytické části práce se setkáváme s odkazy na nálezy z našeho území, zejména na soubory z Brna-Obřan, Černotína, Předměřic nad Labem, Štramberku, Třtěna a ze Záboří nad Labem.

Vlastní katalog lokalit a nálezů je umístěn až v závěru práce (s. 125–149), přičemž řazení probíhá podle lokalit (nikoliv podle typu artefaktu, běžně užívané ve většině svazků edice PBF). Autor uvádí nejprve hrobové nálezy (29 lokalit), pak depoty (38 lokalit) a na konec nálezy ojedinelé a nejisté (104 naleziště), a to v každé kategorii vždy nejprve z Maďarska a pak z území Karpatské kotliny mimo tuto současnou republiku. Podle uvedeného schématu jsou rovněž sestaveny obrazové přílohy, zahrnující celkem 57 tabulek s vyobrazením všech artefaktů (včetně náčrtů dnes ztracených předmětů), na něž navazuje ještě několik map. Samozřejmou součástí knihy jsou i rejstříky a soupis literatury a muzeí s deponovanými nálezy.

Vysoce kvalitní a fundovaná práce Tibora Kemenczeiho je zaměřena na oblast sousedící s naším územím a svými projevy jej bezprostředně ovlivňující. Jistě zaujme i české čtenáře, jak už výše uvedenými obecně kulturně-chronologickými úvahami, tak i poukazem na konkrétní projevy východoevropských nomádských etnik, s nimiž se můžeme vzácně setkat i na Moravě a v Čechách. Recenzovaná kniha významně přispívá k poznání neklidného a zároveň nesmírně důležitého období na přelomu dvou prehistorických epoch – doby bronzové a železné.

Literatura

Bouzek, J. 1985:

K otázkám počátku doby železné ve střední Evropě, *Archeologické rozhledy* 37, 83–90.

Dieckmann, B. 1998:

Siedlungen und Umwelt der Bronzezeit am Federsee und im westlichen Bodenseegebiet. In: Hänsel, B. (ed.): *Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas*. Kiel, 373–394.

Friedrich, M. – Hennig, H. 1995:

Dendrochronologische Untersuchung der Hölzer des hallstattzeitlichen Wagengrabes 8 aus Wehringen, Lkr. Augsburg und andere Absolutdaten zur Hallstattzeit, *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 60, 289–305.

Metzner-Nebelsick, C. 2002:

Der „Thrako-Kimmerische“ Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder- und Hallstattzeit im südöstlichen Pannoniien. *Rahden/ Westf.*

Schöbel, G. 2006:

Die „Wasserburg Buchau“ – eine Ufersiedlung der Spätbronzezeit am Federsee. In: Blajer, W. (ed.): *Z badań nad osadnictwem epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej*. Kraków, 205–218.

Herbert Lorenz (†)**Chorologische Untersuchungen in dem spätkeltischen Oppidum bei Manching am Beispiel der Grabungsflächen der Jahre 1965–1967 und 1971****Hermann Gerdson****Fundstellenübersicht der Grabungsjahre 1961–1974**

Die Ausgrabungen in Manching 16.
RGK DAI Frankfurt a. M., Franz Steiner
Verlag Stuttgart 2004.

183 str. textu s 82 obrázky, 117 celostrán-
kových obrazových tabulek, v samostat-
ném svazku 12 velkorozměrných map
a plánů (Beilage 1–12), CD obsahující
v pdf-formátu 329 stránek textu.

ISBN 3-515-08329-4

Recenzoval:

Vladimír Salac

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i.
Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1
salac@arup.cas.cz

Šestnáctý svazek řady věnované oppidu Manching sestává ze dvou rozsahem i obsahem odlišných samostatných prací. Autorem první části, která je věnována chorologii nálezů z výzkumů v letech 1965–1971 a která představuje veškerý tištěný text a dvě třetiny textu na CD (CD str. 1–238) je předčasně zemřelý Herbert Lorenz. K této práci patří i 12 mapových příloh. Přehled o nálezech a terénních výzkumech v letech 1961–1974 sestavil Hermann Gerdson (CD str. 239–329).

Jestliže ve většině případů čtenář přeskakuje úvod s oprávněným předpokladem, že obsahuje pouze formalitu, poděkování apod., tentokrát by udělal zásadní chybu. Úvod je totiž mimořádně důležitý pro pochopení celého díla, neboť vysvětluje za jakých neobvyklých a nepříznivých okolností svazek vznikl a byl připravován do tisku. Tyto okolnosti podstatně ovlivnily nejen formu, ale především obsah díla. Předně se dovidáme, že rozsáhlá studie H. Lorenze představuje jeho habilitační spis obhájený již v r. 1988. Původně měla jeho práce představovat pouze součást chystaného celkového zhodnocení výzkumů z let 1965–1967 a 1971. Tyto výzkumy uskutečnil F. Schubert, který měl předložit prameny, analýzu terénních situací a celkové vyhodnocení. Ke zveřejnění této části však nikdy nedošlo. Aby byl zčásti nahrazen vzniklý deficit a aby se čtenář mohl vůbec v problematice orientovat, byl k Lorenzově studii připojen seznam nálezů z jednotlivých čtvrců zkoumaných v letech 1961–1974 a byly zhotoveny mapové přílohy 1–12, které alespoň v měřítku 1:200 seznamují s terénní situací. Tento katalog navazující na přehled terénní situace a seznam nálezů z let 1955–61 (*Krämer – Schubert 1970*) předložil H. Gerdson. Jelikož jde o ryzí soupis bez hodnocení, dále se jím nebudeme zabývat. Recenzovaný svazek tedy představuje pouhé torzo z původního záměru, nadto vydané z pozůstalosti, neboť H. Lorenz v r. 1995 náhle zemřel.

V úvodu autor informuje, které výzkumy se uskutečnily do uzavření práce v r. 1988. Jde o výzkum centrální plochy v l. 1955–61 (1,7 ha; *Krämer – Schubert 1970*), doplněný drobným výzkumem v r. 1974, dále o výzkum realizovaný při budování jižního silničního obchvatu Manchingu v letech 1965–1967 a 1971 (3,5 ha), o kterém pojednává H. Lorenz a výzkumy při severním obchvatu v letech 1984–1987 (2,3 ha; *Maier et al. 1992*). Aby si čtenář mohl učinit představu o aktuálním rozsahu prozkoumané plochy, je nutno ještě doplnit výzkum při stavbě obytné čtvrti v blízkosti centra oppida o ploše 6 ha v poloze Altenfeld

provedený v letech 1996–1999 (*Sievers et al. 2000*). V letech 1999–2002 byla v důsledku výstavby továrních hal firmy EADS skryta při vnitřní straně jižního valu plocha rovněž o rozsahu ca 6 ha, na níž se však vyskytovalo minimum archeologických objektů (dosud nepubl.). Připočteme-li ještě další drobnější akce (řezy valem, výzkum východní brány v l. 1962–1963, výzkum na jv. okraji oppida v l. 1990–1991 a v centru oppida v r. 2002), lze odhadnout, že k dnešnímu dni bylo na Manchingu prozkoumáno přibližně 20 ha, což je zřejmě nejvíce ze všech laténských oppid, ovšem při ploše Manchingu ca 380 ha se jedná o pouhých 5 % rozlohy (viz *obr. 1*).

H. Lorenz se tedy zabývá plochou prozkoumanou v letech 1965–1967 a 1971, která má rozlohu 3,5 hektaru. Díky tomu, že výzkum kopíroval trasu budoucí silnice, zachytil pás o šířce 25 až 30 m a délce zhruba 900 m, na obou koncích výrazně rozšířený plánovanými křižovatkami. Výzkum tedy představuje relativně úzkou sondu vedoucí od samého valu na jihozápadním okraji oppida až zhruba po jeho střed. Z této plochy bylo celkem získáno celkem 67 282 nálezů, z toho 70 % střepů, 25 % zvířecích kostí a 5 % ostatních druhů nálezů. Rozložení těchto nálezů na ploše je předmětem autorovy práce. O objektech, z kterých nálezy pocházejí, si lze učinit pouze orientační představu buď z připojených plánů (Beilage 1–12), nebo z předběžné studie *F. Schuberta (1983)*. Na počátku H. Lorenz upozorňuje, že pro vyhodnocení nálezů je důležitá jejich stratigrafická poloha, pozice v ploše a jejich datování. Vzápětí se však dozvídáme, že celá plocha byla původně pokrytá tmavou kulturní vrstvou bez viditelného zvrstvení, takže s nálezů z kulturní vrstvy lze pracovat pouze v rámci mechanických vrstev, po kterých byla kulturní vrstva, po odstranění její rozorané části, zkoumána. Kulturní vrstva však byla na ploše o délce takřka jednoho kilometru různě silná, což činí při hodnocení čtené potíže.

Následně se autor zabývá zástavbou, resp. zachycenými objekty, které dělí na mělké (do -30 cm) a hlubší a sleduje jejich rozložení na ploše, kterou dělí na jednotlivé úseky A–H (od severu k jihu, tedy od středu oppida k jeho okraji). V tomto okamžiku začíná čtenáři či spíše uživateli publikace náročná práce, neboť ke str. 6–16, které jsou této otázce věnovány, náleží ještě popis jam s výčtem nálezů na CD (CD str. 2–94) a především sumarizující číselné tabulky, z nichž jen malá část je pro jejich množství (celkem 250) zveřejněna v tištěné části práce. Uživatel tedy musí mít bezpodmínečně při ruce počítač s patřičným CD či jeho vytištěný obsah, neboť na tabulky se v textu odkazuje. I tak je nelehké do práce blíže proniknout, neboť autor, ve snaze dát uživateli k dispozici co nejvíce údajů, jimi opravdu nešetří. Na číselných tabulkách ke krátké kapitole o objektech lze tedy kupříkladu zjistit, jakou plochu vykazovaly po začištění na úrovni podloží (tab. 1), totéž lze sledovat u jejich hloubek (tab. 2), dále můžeme pozorovat vztah mezi hloubkou a plochou objektu (tab. 3), následuje údaj o počtech kulových jamek (tab. 4), přehled absolutních i relativních počtů jam dle množství nálezů (tab. 5), shrnutí závislosti hloubek objektů a množství nálezů v jednotlivých zónách (tab. 6), přehled poměru ploch, které v sondách zaujímají jámy a příkopy k celkové ploše (tab. 7), znovu shrnutí závislosti hloubek objektů a množství nálezů tentokrát v zónách A–C (tab. 8), poměry mezi plochami jam a příkopů a množstvím nalezených střepů v jednotlivých zónách a z nich odvozená hustota střepů na m² (tab. 9). Jediná vytištěná tabulka k této kapitole (tab. 10) udává počty střepů, minimální počet nádob a počet střepů na jednu nádobu z onoho minimálního počtu ve vybraných jámách bohatých na nálezy, totéž na jiném výběru přináší následující tab. 11 a totéž, ovšem jen z „náleзовě bohatých komplexů“ z kulturní vrstvy uvádí tab. 12. Kapitola je nadto doprovázena deseti obrázky (Abb. 3–12), které přinášejí schématické přehledy rozložení jam na zkoumané ploše, polohy slepitelných střepů, polohy střepů ze stejných nádob atd.

Z uvedeného přehledu kapitoly o zástavbě je zřejmé, že autor s neuvěřitelnou pilí shromáždil velké množství nejrozsáhlejších údajů, které se k sobě někdy vztahují poměrně volně. Údaje představené na číselných tabulkách pak jsou v textu často pouze stručně zmíněné a mnohdy zůstávají nevyužitě. Někdy také jejich vytvoření není blíže zdůvodněno a hlavně ne vždy bývá popsána metoda, jakou uváděná data vznikla. Každému, kdo se někdy zabýval zpracováním sídliště s více než ca 10 jámami se tak nutně vnučují některé otázky. Jak je spolehlivé určování minimálních počtů nádob v jamách a zda je vůbec možné v příkopech a ve vrstvách? Lze na ploše 3,5 ha mezi desetitisíci zlomky zjišťovat polohy střepů ze stejných nádob? Má smysl měřit hustotu nálezů na čtvereční metr plochy bez ohledu na hloubku objektů či sílu kulturní vrstvy, tedy bez ohledu na množství prozkoumané výplně (podobně např. *Gebhard 1991, 52–79*)? Je možné dělit objekty na bohaté (nad 150 nálezů) a chudé (do 10 nálezů) – bez ohledu na jejich velikost a bez rozlišení druhů a velikostí nálezů (např. střepů)? Na tyto a četné jiné otázky je nelehké odpovědět, v každém případě vzbuzují jisté pochybnosti o zdánlivě přesných číslech v některých tabulkách.

Jakkoliv by bylo možné o spolehlivosti některých údajů pochybovat, úvahy o zástavbě jsou logické a zřejmě správné. Autor totiž dochází k očekávaným závěrům, např. že zástavba výrazně houstne směrem ke středu oppida, či že směrem k centru stoupá počet nálezů apod., dochází ale i k některým překvapivým poznatkům – např. že lze slepit střepy i ze vzdálenosti ca 400 m (Abb. 9). Tyto výsledky se nám sice mohou zdát známé a triviální, neboť byly publikovány již na počátku 90. let (*Maier et al. 1992*), avšak nesmíme zapominat, že práce byla uzavřena již v r. 1988. Otázkou ovšem zůstává, zda k dosaženým výsledkům nebylo možné dojít s menším úsilím a úspěšnější argumentací.

Následuje zdánlivě nerozsáhlá kapitola o keramice (str. 16–54), která je ovšem opět doplněna neuvěřitelnými, zčásti tištěnými, avšak většinou pouze na CD uvedenými 121 číselnými tabulkami, které nás doslova zavalují množstvím údajů o celkem 46 824 střepích. Uvedeny jsou počty zlomků dle druhů střepů (dna, okraje a stěny nádob), dále dle druhů keramiky (jemná, hrubá, tuhová apod.), typů nádob, místa nálezů (v jamách, v kulturních vrstvách, v jednotlivých zónách apod.), dle průměru nádob, tloušťky střepů, materiálu (druh ostříva), a to vše dále snad ve všech myslitelných kombinacích: např. tloušťka střepů a průměr ústí, tloušťka střepů a typy nádob, průměr ústí a typy nádob, ale i ostřívo a zkoumaný sektor, zastoupení okrajů, den či stěn nádob v jednotlivých sektorech, tloušťka střepů z hřebenovaných grafitových nádob v jednotlivých sektorech atd. atd. Myšlenka sestavit a zkombinovat i zdánlivě nezkombinovatelné charakteristiky keramiky a nálezových okolností odráží nevšední vůli a originalitu autora, která se ovšem projevuje např. i tím, že za základní rozměr ústí nádob považuje poloměr nikoliv průměr. Vše vrcholí vtažením chronologického rozměru do hodnocení keramiky – autor rozeznává 4 fáze, v rámci nichž pak opět hodnotí výše uvedené vlastnosti střepů, resp. nádob, počínaje zastoupením okrajů v jednotlivých fázích, přes velikosti ústí či tloušťku střepů ve fázích, až po počty minimálních nádob a počty střepů na jednu nádobu v jednotlivých fázích či po stanovení minimálního počtu současných domácností při předpokládaných 365 tzv. základních nádobách v osídlených zónách A–C.

Chronologické hodnocení keramiky se opírá o nálezy spon a dalších nekeramických artefaktů – autor vyčleňuje zmíněné čtyři fáze, přičemž první dvě řadí do stupně LT C, další dvě do stupně LT D1. Sledováním datované keramiky v ploše dochází H. Lorenz k závěru, že nejstarší osídlení se nachází v severní části zkoumané plochy, tedy v centrální partii oppida. Odtud se šířilo směrem k jihu, tedy do okrajových partií až ve stupni LT D. I tento poznatek byl již

několikrát publikován (*Maier et al. 1992; Sievers 2003* atd.), ovšem opět je nutno zmínit, že k němu autor dospěl již v 80. letech. Z rozsáhlého množství dat i myšlenek, které jsou zde prezentovány, zdůrazníme jen značnou orientaci na netypologické charakteristiky keramiky, což byl jev v archeologii 80. let minulého století spíše výjimečný. Autor k takovému směru bádání byl jistě zčásti přinucen tím, že typologické hodnocení manchingské keramiky bylo v té době již do značné míry uzavřeno řadou monografií o jednotlivých typech nádob (malovaná keramika – *Maier 1970*; tuhová keramika – *Kappel 1969*; jemná keramika – *Pingel 1971*; hrubá keramika – *Stöckli 1979*), tyto práce však postrádaly propojení mezi nádobami a terénní situací. H. Lorenz byl v době vzniku své práce prvním, kdo dal do vztahu zlomky keramiky a nálezové okolnosti. A došel např. k těmto pozorováním – ve všech vertikálních stratigrafických horizontech je shodné typové (tvarové) složení keramiky, tedy od nejvyšších po nehlubší vrstvy. Zajímavé je ovšem zjištění, že v kulturní vrstvě je jemná keramika zastoupena výrazně méně četněji, než v objektech. Naopak tuhová keramika je četnější v objektech – přičemž zastoupení obou druhů keramik dosahuje průměrných hodnot právě na přechodu kulturních vrstev a podloží. Zastoupení hrubé keramiky je naproti tomu ve všech hloubkách konstantní. Tato situace je vysvětlena poměrně jednoduše avšak pravděpodobně logicky – je způsobena různou fragmentarizací jednotlivých druhů keramiky a také jejich odlišným zbarvením, které jejich střepy činí v určitých podmínkách lépe či naopak hůře pozorovatelné. Autor správně poukazuje na fakt, že jestliže kulturní vrstva nedosahovala na ploše stejné síly, je tím nutně i zastoupení jednotlivých druhů keramiky v prostoru významně ovlivněno. Bez zohlednění podobných zdánlivě banálních skutečností pak tedy může být zavádějící hodnotit prostorově výskyt jednotlivých keramických druhů a následně z tohoto vyvozovat chronologické závěry či hypotézy o vývoji osídlení apod.

Autor se rovněž vyjadřuje k zastoupení okrajů a den v keramických kolekcích, hodnotí průměry ústí nádob, to vše kombinuje ještě s tloušťkou střepů atd. Tato zdánlivě samoúčelná pozorování se H. Lorenz snaží zúročit při pokusech o rekonstrukci velikosti keramických výbav v domácnostech a při odhadování počtu domácností a tím i obyvatel na prozkoumaných 3,5 ha plochy. Tyto pasáže jsou silně hypotetické a opřené z části o blíže nedoložené (a patrně nedoložitelné) méně či více logické předpoklady a výpočty, se kterými čtenář nemusí vždy souhlasit. Autorovi však nelze upřít originalitu a odvahu se touto krajně obtížnou problematikou vůbec zabývat. V těchto inspirujících úvahách dospívá H. Lorenz k názoru, že na zkoumané ploše žilo pouze několik desítek obyvatel, nikoliv stovky či dokonce ještě vyšší počet. Jejich počet v čase zřejmě stoupal, již jen proto, že směrem k okrajům pronikalo osídlení až v pozdějších obdobích (LT D).

Aniž jsme vyčerpali témata řešená či jen naznačená v kapitole o keramice, je nutné přejít k pasáži věnované zvířecím kostem (str. 55–71, CD tab. 135–162). Celkem bylo při výzkumu nalezeno 16 139 zvířecích kostí. Z uvedeného počtu náleží 98,2 % kostí čtyřem hlavním domácím zvířatům: koni (11,3 %), turu domácímu (37,8 %), praseti (36,4 %) a ovci/koze (12,7 %). Druhové zastoupení je po celou dobu osídlení v podstatě konstantní. Autor se v této kapitole opírá o určení a analýzu kostí, které provedli a předběžně publikovali J. Schäffer a U. Steger (*Schäffer – Steger 1985*).

H. Lorenz se postupně zabývá vertikálním uložením kostí s ohledem na druhy zvířat a typy kostí, ve vztahu ke zjištěné zástavbě, dále řeší horizontální prostorové rozložení kostí a v tomto ohledu i hustoty nálezů na m², skladbu zvířat, typy kostí, to vše i v časové dimenzi. Kapitola vrcholí opět myšlenkově bohatým a silně hypotetickým exkurzem, který se snaží osvětlit zásobování obyvatel masem a mlékem. Zmíňme zde jeden zajímavý výsledek,

totiž že výskyt zvířecích kostí do značné míry kopíruje výskyt keramických zlomků. Zhruba jedna třetina kostí byla nalezena v kulturní vrstvě a dvě třetiny v objektech, podobně jako u keramiky. I pozorování vertikálního a horizontálního rozložení kostí a keramiky vykazalo obdobné výsledky – v zásadě lze tedy říci, že kde je vysoký výskyt keramiky, je i vysoký výskyt zvířecích kostí, ale i kostí lidských a dalších typů nálezu. Jednotlivé druhy nálezů tedy nevytvářejí samostatné prostorové shluky. Zjednodušeně řečeno, odpad byl více méně stejnoměrně promíchán a nelze pozorovat areály s „tříděným“ odpadem. K témuž poznatku dospěl zhruba současně i R. Gebhard (*Gebhard 1991*, 52–79). Na druhou stranu je ovšem nutno říci, že práce obou autorů si stanovily za cíl hodnotit nálezy/odpad na velké ploše, takže jejich měřítko bylo relativně hrubé a neumožňuje odpovědět na otázku, zda se na jimi hodnocených plochách v rozložení nálezů přece jen neodráží výroba či další lidské aktivity, jako tomu je např. v poloze Altenfeld zkoumané v letech 1996–1999 (*Sievers et al. 2000*).

Následuje obdobné hodnocení lidských kostí (str. 68–71, CD tab. 163–172), kterých bylo ovšem nalezeno řádově méně – 1 celý skelet a přes 500 kostí roztroušených na ploše. Z toho zlomky lebek byly zjištěny na 115 místech. Také u těchto kostí platí, že se vyskytovaly již v kulturní vrstvě (ca 30 %) a pak dále i v zahloubených objektech (ca 60 %), a to ve stejném poměru, jaký byl zjištěn u keramiky a zvířecích kostí.

Pochopitelně zvýšená pozornost (str. 72–103; CD tab. 173–228) je věnována 3 800 nekeramickým artefaktům. H. Lorenz je člení do pěti skupin: osobní výbava (součástky oděvu, šperky, toaletní výbava, zbraně, mince; 466 ks), nástroje a nářadí (včetně stop po jejich produkci; 1400 ks), různá kování (stavební železa, kroužky, řetězy apod.; 850 ks), součástky vozu a postrojů (265 ks), blíže neurčitelné fragmenty (850 ks). Autor u těchto skupin, obdobně jako u předchozích druhů nálezů sleduje jejich vertikální i horizontální rozložení. Značná pozornost je věnována chronologii, ale např. i poměru počtu spon k počtu nalezených keramických zlomků (v 1. fázi 1:90, ve 2. až 4. fázi je tento poměr konstantní ca 1:260). V tabulkách jsou ovšem nálezy hodnoceny i po detailnějších skupinách – např. zemědělské náčiní, odpad po výrobě kovových předmětů, mazanice, přesleny atd. atd. Často se při tom porovnává výskyt nekeramických artefaktů s výskytem střepů či zvířecích kostí a potvrzuje se už výše uvedené zjištění o jejich shodném výskytu. Ve vertikálním uložení jsou patrné určité výkyvy. Celkově jsou nekeramické artefakty opět častější v objektech (60 %) než ve vrstvách. Při tom ale u jednotlivých druhů artefaktů existují i významné odchylky – např. skleněných předmětů bylo v objektech nalezeno 55 %, kdežto železných či kamenných pouze ca 30 %. Autor uvádí jako obvykle velké množství pozorování, která však poměrně málo interpretuje.

Ve shrnující kapitole (str. 104–138, CD tab. 229–258) H. Lorenz zařazuje poznatky z plochy výzkumů z let 1965–1967 a 1971 do rámce oppida, avšak v době vzniku práce měl k dispozici pouze údaje o centrální ploše (l. 1955–1961), a to ještě uvádí, že se připravuje celková studie, takže on se bude zabývat jen některými aspekty. V zásadě zde pokračuje stejnými kroky, jako v dosavadním textu – srovnává z obou komplexů výzkumů nejprve výskyt a skladbu keramiky, poté zvířecích a lidských kostí a nakonec nekeramických nálezů. V kapitole je opět množství různých údajů a až účetnických dat srovnávacích hodnoty hustot nálezů na m², jejich poloh atd. atd., avšak očekávaná shrnující interpretace a srovnání obou ploch se v kapitole nenachází.

Přibližně ve stejné době se ovšem rozložením nálezů (odpadu) na centrální ploše zabýval i R. Gebhard, jehož práce však vyšla již v r. 1991. Porovnáním některých údajů u obou autorů vysvitnou některé problémy, na které zájemce o výzkumy v Manchingu zákonitě narazí.

Obr. 1. Manching. Přehled prozkoumaných ploch do r. 1999 (dle Sievers et al. 2000).

Nápadné je již jen to, že R. Gebhard (*Gebhard 1991*, tab. 4) udává z let 1955–1961 prozkoumanou plochu 16 235 m² a z ní uvádí 147 894 střepů. H. Lorenz naproti tomu na CD tab. 229 operuje se 133 128 střepů z plochy 19 802 m², kterou člení na centrální o výměře 16 867 m² se 124 524 střepů a okrajovou s rozlohou 2 935 m² s 8 604 střepů, zároveň ale uvádí, že nepracuje s vybagrovanými sondami. O nich se zase R. Gebhard až na výjimky nezmiňuje. Čtenář si v těchto údajích může jen obtížně udělat jasno a zůstává tak na rozpacích, jak s nimi nakládat (obr. 1).

Další, tentokrát podstatnější potíž se objeví při sledování hustoty nálezů na m² prozkoumané plochy, což je metoda u nás neuznávaná. Čtenář by se sice s kalkulačkou a notnou dávkou trpělivosti patrně dočkal porovnání výsledků (každý z autorů totiž udává výsledky v jiné formě), avšak otázkou zůstává, zda by to mělo smysl. H. Lorenz i R. Gebhard se shodují v tom, že zhruba jen 30 % střepů z centrální plochy pochází z objektů, většina byla nalezena v kulturní vrstvě, což je mimochodem obrácený poměr oproti ploše zkoumané v l. 1965–1967 a 1971. H. Lorenz dále uvádí, že však na ploše zkoumané v r. 1957 bylo v objektech nalezeno celých 50 % střepů, kdežto v roce 1960 bylo nalezeno v objektech pouze 20 % střepů, ačkoliv obě plochy spolu sousedí. Tuto situaci se snaží vysvětlit tím, že v roce 1960 byl zčásti zkoumán prostor někdejší komunikace, kde bylo méně jam. U R. Gebharda (*Gebhard 1991*, 53) se lze ovšem dočíst, že právě od roku 1960 byly na skrývky ornice nasazeny nové typy strojů a část kulturní vrstvy byla kopána ručně. V předchozích letech byla s ornici odstraňována zčásti i kulturní vrstva. Po přečtení této informace je pak obtížně pochopitelné, že oba autoři vůbec s počtem nálezů na m² pracují a vyvozují z něj nějaké závěry.

Pracuje-li čtenář pouze z Lorenzovým textem, má zřejmě srovnatelné údaje, ať již jsou jakkoliv poznamenané různými okolnostmi (cf. níže). Zásadní a někdy neřešitelné problémy však nastanou, chceme-li je porovnat s výsledky jiných badatelů, kteří se zabývali nálezy z Manchingu – např. ve svazku u nástrojích a nářadí se G. Jacobi (*Jacobi 1974*) nezabýval bronzovými předměty. Jako problematické označuje H. Lorenz i jeho evidování stop po jednotlivých produkcích, resp. výrobního odpadu. Podobně prakticky nelze zjistit, jak vypadaly keramické soubory z výzkumů

od 50. do 70. let, neboť keramika byla hodnocena po jednotlivých druzích, nikoliv po nálezcových celcích (literaturu viz výše). Vše je potom korunováno nezveřejněním terénních situací a objektů.

Existují ovšem další problémy, které se při dosavadním způsobu zpracovávání zdály být spíše okrajové, jejichž váha však výrazně vzrůstá v okamžiku, kdy se autoři podobně jako H. Lorenz budou pokoušet o zhodnocení všech nálezů v širokých prostorových souvislostech. Jde o problémy objektivně dané, jako např. zničení kulturní vrstvy v některých oblastech oppida před započítáním výzkumů, i o problémy subjektivní: odstraňování a nezkoumání kulturní vrstvy v počátcích výzkumů, odlišné výkopové techniky v různých stádiích výzkumů, nástup užívání detektorů kovů, nedostatečné kapacity na konzervování obrovského množství kovových nálezů, nepřevedení kartoték nálezů i objektů do databázového systému atd. Všechny tyto problémy musí být zohledněny při srovnávání výsledků z různých etap výkopávek, jinak se snadno dospěje k pseudovýsledkům.

Jako příklad lze uvést hodnocení zvířecích kostí, resp. druhovou skladbu domácích zvířat na různých plochách oppida. E. Hahn (*Hahn 1992*, 265–266) zjistil, že z výzkumů při severním obvodu města v l. 1984–1987 převažují kosti prasat nad kostmi tura. Na dříve zkoumaných plochách tomu však bylo obráceně. Při bližším ohledání vlastních kostí (jejich velikostí a vah) se však ukázalo, že na ploše, kterou se zabývá H. Lorenz v recenzovaném svazku se nevyzvedávaly malé kosti (zdejší kosti jsou v průměru trojnásobně těžší), a že se prováděla jejich určitá skartace (cf. *Schäffer – Steger 1985*). Při hodnocení keramických souborů z vybraných zahloubených objektů z polohy Altenfeld (zkoumáno v l. 1996–1999; *Sievers et al. 2000*), zjistil recenzent 11,7 % okrajových střepů, což zcela souhlasí s českými laténskými nalezišti. H. Lorenz a R. Gebhard (*Gebhard 1991*) však ze starých výzkumů uvádějí výrazně vyšší podíl – okolo 18 %. U zlomků den udává H. Lorenz dokonce dvojnásobnou hodnotu, než kterou jsme zaznamenali v analyzovaných jamách, či než je obvyklé v Čechách. Domnívám se, že i zde jde o odlišný způsob výkopávek, resp. přednostní vyzvedávání větších a nápadnějších okrajů a den při dřívějších výzkumech. Tvarová skladba (podíl hrnců, mis, lahví apod.) je totiž v Čechách i na Manchingu shodná. Nemá-li tedy uživatel k dispozici bližší údaje o způsobu výzkumu, může i superpřesnými statistikami dojít ke zkresleným výsledkům. Škoda, že podobné informace se lze v rozsáhlých textech o Manchingu dočíst jaksí pouze mimochodem, na okraji. Zřejmě by bylo vhodné tuto problematiku shrnout a publikovat – nakonec je přirozené, že během 50 let výzkumů se výkopové techniky nemálo měnily.

Manching se bere tradičně jako pevný bod, o který se opírá nemalá část laténského bádání. O to více je však zapotřebí tento bod zkoumat a ověřovat, aby vše nezástávalo jen na obecné a proklamativní rovině. Takto lze shrnout nejdůležitější myšlenku předposlední kapitoly (str. 128–138), která se zabývá celkovými rekonstrukcemi osídlení oppida různými badateli. Autor zde totiž příkladně dokládá, jak prakticky bez jakékoliv analýzy bobtnala interpretační rovina textů o Manchingu až byly zavedeny pojmy „město“, „hlavní město“, „hlavní ulice“ a plocha Manchingu a dalších oppid byla srovnávána s rozlohami středověkých měst (*Krämer 1958*, 176, Abb. 1) atd. Autor však dokládá (což už mezitím uvedly jiné publikace, především *Maier et al. 1992*), že osídlení Manchingu, se vyvíjelo postupně ze středolaténské osady a celá plocha oppida nebyla nikdy osídlena. H. Lorenz odhaduje počet obyvatel na vrcholu rozvoje ve stupni LT D na ca 1 000, což je oproti jiným odhadům velmi nízký, avšak zřejmě velice strážlivý odhad. V této pasáži se konečně z udřeného uživatele knihy stává čtenář, který se může s ulehčením ponořit do souvislého a velmi inteligentního textu. Některé pasáže by se pro svou obecnou platnost mohly tesat: „...Hierzu

gehört sicherlich, dass vorschnell Begriffe verwendet wurden, die in unserem Sprachgebrauch mit festgelegten Vorstellungen verbunden sind; hierzu gehört aber auch, dass zurückhaltende Interpretationsansätze mit der Zeit nicht mehr in Frage gestellt, sondern als Faktum gewertet wurden. Daraus konnten Gedankengebäude entstehen, die kaum mehr am archäologischen Befund orientiert sind“ (str. 137). Přesto v samotném závěru kapitoly zřejmě s autorem souhlasit nemůžeme. H. Lorenz se domnívá, že počátky Manchingu lze hledat již v časném latěnu, což je vzhledem k německé terminologii, která do tohoto úseku počítá i stupeň LT B, dnes již velmi pravděpodobně. Z toho však vyvozuje, že Manching navazuje na tradici časně laténských šlechtických sídel a v poslední kapitole hodlá zkoumat, zda je v tomto směru Manching výjimkou.

Neobyčejná důkladnost autora se projevuje i v závěrečné kapitole (str. 139–165), ve které předložil svůj pohled na laténská oppida, neboť ta začíná dějinami bádání o oppidech od samých počátků v 16. století, přičemž nevynechává ani bádání o českých oppidech, zná historii komplikované spolupráce J. L. Píče a J. Décheletta (překvapivě však mluví v této souvislosti o někdejším Československu). Dále sleduje v evropském měřítku vývoj názorů na oppida, přičemž upozorňuje, že pojem oppidum byl na základě Caesarových textů do archeologie zaveden a interpretován ve smyslu města ještě před vyhodnocením vlastních archeologických výzkumů. Zvláštní oddíl věnuje autor i oppidům v Caesarových Zápiscích o válce galské a na závěr se vyjadřuje k oppidům ve světle současného (tj. na konci 80. let) archeologického výzkumu. I zde dochází k přesvědčení, že Manching nelze označovat za město, ale za šlechtické sídlo s dlouhým vývojem plnicí určité centrální role. Autor na samý závěr vyjadřuje názor, že podobných sídel bylo v keltské Evropě několik set a v Manchingu tedy v tomto směru nespátřuje výjimku.

Není pochyb, že se H. Lorenz se svou na závěr vyslovenou hypotézou dostal do rozporu s tehdejšími i dnešními většinovými názory na vznik a funkci oppid. Především předpoklad pozvolného vývoje oppid z malých osad, zdá se, odporuje současnému stavu poznání. Podobný vývoj oppid nelze prokázat na žádném českém oppidu ani na většině oppid evropských. Ostatně dnes je již zřejmé, že právě Manching v tomto směru představuje jiný typ oppida, než představují obvykle známá a dochovaná oppida, která bývala zakládána na kopcích na tzv. zelené louce, tj. bez předchozího výrazného osídlení. Manching tedy zůstává spíše výjimkou, než typickým představitelem většiny oppid. Osobně se domnívám, že oppid v nížinných polohách s dlouhodobým vývojem jistě existovalo mnohem více, jsou však buď překryta dnešními městy (např. Bratislava, Straubing, Lutecia-Paříž), nebo nemusela být ještě objevena. Manching má totiž v mnoha směrech velmi blízko k nově zjištěným centrům v Němčicích či Roseldorfu, dokonce lze říci, že se v období LT C od nich prakticky nijak neliší (k problematice blíže *Salač 2006*). Tyto i četné další poznatky však autor nemohl mít k dispozici, přesto text této kapitoly přináší množství i dnes aktuálních postřehů k tématu evropských oppid. Zvláště poukaz na jejich různorodost a často příliš rychle jim přisouzený městský vzhled i význam je nutno nadále brát jako vážné varování.

Čtenář prodirající se touto recenzí se nepochybně obtížně orientuje v mnoha různých zkoumaných plochách, výzkumech z různých let, odkazech na práce různých autorů apod. Není to však vina recenzenta, nýbrž jde o odraz stávající situace zpracování rozsáhlých a dlouhodobých výzkumů na Manchingu. Mezi českou odbornou veřejností panuje mylná představa, že výzkumy na Manchingu představují plánovité tzv. systematické výzkumy. Ve skutečnosti se vždy jednalo výzkumy záchranné související s výstavbou letiště, městečka Manching či s budováním jeho silničních obchvatů. Tomu také odpovídá výsledný stav.

Je nepochybné, že chce-li si někdo udělat ucelenou představu o výsledcích déle než 50 let trvajících zkoumání oppida v Manchingu, čeká jej tvrdá práce, která nebude vždy korunována stoprocentním úspěchem, neboť narazí na nepřekročitelné limity: nezveřejnění objektů z let 1955–1974; publikování pouhých výběrů objektů z 80. let (seznam objektů a nálezů však zájemce obdrží na požádání od vydavatelů), odlišné metody práce počínaje terénním výzkumem až po popis či hodnocení nálezů (především keramiky), někdy se rozcházející údaje u různých autorů atd. Nelze pochybovat, že Lorenzova práce představovala v tomto směru zásadní průlom – jako první a dosud jediný se pokusil zpracovat a vyhodnotit veškeré nálezy artefaktů, ale i zvířecích a lidských kostí z určitého výseku lokality. Autor vyvinul přímo nadlidské úsilí, které např. vysvítá při pohledu na číselné tabulky sestavované na psacím stroji a publikované jako naskenované obrázky. Text a především tabulky představují neuvěřitelně bohatou studnici dat a myšlenek, v nichž se ovšem bude nelehce orientovat znalec manchingských výzkumů, natož pak uživatel bez patřičného znalostního zázemí. Obojí však vyžaduje i od uživatele (označení čtenář se pro poměr plynulého textu a množství obrázků a tabel příliš nehodí), značné úsilí, aby byl schopen zachytit a domyslet veškeré údaje. Lze jen litovat, že Lorenzova práce vznikla příliš brzy, než aby mohla být provedena a především zveřejněna ve formátu databázových souborů. Protože práce obsahuje souhrnné tabulky, nikoliv data, musejí by se zájemce hodlající rozvíjet či ověřovat zde dosažené poznatky vrátit na samý počátek – do tradiční kartotéky nálezů...

Zde je zřejmě skryt zásadní problém bádání nejen o Manchingu, ale i o českých oppidech. Stačí srovnat pouze, jaká data obdrží čtenář zabývající se např. Hrazany, Závistí či Stradonicemi. Kupodivu nejlépe z tohoto srovnání stále vycházejí archaicky pojaté seznamy nálezů z Hrazan (*Jansová 1986*). Snad jediné možné řešení by bylo předkládat data o nálezech, ale i terénních situacích formou počítačových souborů, což by umožnilo, aby zájemce o problematiku mohl pracovat s údaji sám, vytvářet vlastní data dle svých zájmů a náležitě je zpracovávat. Začíná být zřejmé a Lorenzovo dílo je toho zářným dokladem, že doba tištěných tabulek se shrnujícími údaji pomalu ale jistě končí. Takovéto tabulky se sice jistě budou dále tisknout, aby autor mohl doložit své myšlenky, jako forma *presentace dat* jsou však již překonané. Tabulky si může z dostupných dat sestavit každý sám, a to ještě s kritérii která mu budou nejlépe vyhovovat (např. jiné velikostní či druhové skupiny apod.). Jako nejspokladnější, nejlevnější a také nejpohodlnější cesta šíření těchto dat se jeví jejich vystavení na internetu. Patrně jen takovým způsobem se podaří vtáhnout do výzkumu Manchingu, ale i českých oppid, či jiných velkých lokalit další odborníky, kteří budou moci do určité fáze práce bádát doma ve svých pracovnách. Jistě by se tak znásobil počet badatelů i zefektivnilo jejich úsilí. Zbývá maličkost – vytvořit z miliónů nálezů (jen počet keramických zlomků na Manchingu překročil hranici 400 000 ks) smysluplná počítačová data. Zdá se, že v případě Manchingu by to stávající kartotéky umožňovaly...

K tomu všemu vybízí Lorenzova práce, se kterou lze sice v mnoha směrech nesouhlasit, ale kterou je nutno respektovat a svým způsobem i obdivovat. Můžeme jen litovat, že mnoho problémů a hypotéz stihl autor jen naznačit a rukopis nemohl dokončit a sám připravit do tisku.

Literatura

- Gebhard, R. 1991:*
Die Fibel aus dem Oppidum Manching. Ausgrabungen in Manching 14. Stuttgart.
- Hahn, E. 1992:*
Die Tierknochen. In: *Maier, F. et al.*: 233–269.

Jacobi, G. 1974:
Werkzeug und Gerät aus dem Oppidum von Manching. Ausgrabungen in Manching 5. Wiesbaden.

Jansová, L. 1986:
Hrazany. Das keltische Oppidum in Böhmen I–III. Prag

Kappel, I. 1969:
Die Graphittonkeramik von Manching. Ausgrabungen in Manching 2. Stuttgart.

Krämer, W. 1958:
Manching, Ein vindelikisches Oppidum an der Donau. In: Neue Ausgrabungen in Deutschland. Berlin, 175–202.

Krämer, W. – Schubert, F. 1970:
Die Ausgrabungen in Manching 1955 bis 1961. Ausgrabungen in Manching 1. Stuttgart.

Maier, F. 1970:
Die bemalte Spätlatène-Keramik von Manching. Ausgrabungen in Manching 3. Stuttgart.

Maier, F. et al. 1992:
Ergebnisse der Ausgrabungen 1984–1987 in Manching. Stuttgart.

Pingel, V. 1971:
Gie glatte Drehscheiben-Keramik von Manching. Ausgrabungen in Manching 4. Wiesbaden.

Salač, V. 2006:
Vom Oppidum zum Einzelgehöft und zurück – zur Geschichte und dem heutigen Stand der Latèneforschung in Böhmen und in Mitteleuropa. *Alt Thüringen* 38, 279–300.

Schäffer, J. – Steger, U. 1985:
Zu neuen Tierknochenfunden aus dem Oppidum von Manching. *Germania* 63, 57–73.

Schubert, F. 1983:
Neue Ergebnisse zum Bebauungsplan des Oppidums von Manching. *Bericht der BGK* 64, 5–19.

Sievers, S. et al. 2000:
Vorbericht über die Ausgrabungen 1998–1999 im Oppidum von Manching. *Germania* 78, 355–394.

Sievers, S. 2003:
Manching – Die Keltenstadt. Führer zu archäologischen Denkmälern in Bayern. Oberbayern 3. Stuttgart.

Stöckli, W. E. 1979:
Die Grob- und Importkeramik von Manching. Ausgrabungen in Manching 8. Wiesbaden.

Maciej Karwowski
Thunau am Kamp – Eine befestigte Höhensiedlung
 (Grabung 1965–1990)
 Die latènezeitlichen Siedlungsfunde

Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission, Band 61. Wien 2006.
 115 str. textu s 36 obr., 53 celostránkových obrazových tabulek.
 ISBN 3-7001-3603-X
 ISSN 0065-5376

Recenzoval:

Vladimír Salač
 Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i.
 Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1
 salac@arup.cas.cz

Autor v úvodu zdůrazňuje význam lokality a poněkud překvapivě předkládá náčrt dějin Keltů ve střední Evropě od počátků v halštatském období až po pozdně laténské období. Je zřejmé, že činí-li tak autor na dvou stránkách, nevyhne se značnému zjednodušení. Českého čtenáře však přeje jen zarazit překonané tvrzení, že Čechy a Moravu obsadil kmen Markomanů, který odtud vyhnal keltské Bóje. Zvláště pro Moravu bychom marně hledali pro takový názor doklady v archeologickém materiálu i v písemných pramenech. Je otázkou, zda bylo zařazení spíše populárních klišé o Keltech do publikace vůbec nutné.

Druhá kapitola je věnována nalezišti. Thunau am Kamp představuje polykulturní výšinné sídliště ležící v Dolním Rakousku v regionu Waldviertel, zhruba 30 km jižně od moravské hranice jižně od města Horn. Naleziště bylo známo již v 19. století a bylo intenzivně zkoumáno v letech 1929–1949 J. Höbbarthem, v letech 1965–1990 H. Friesingerem, v 90. letech prováděl vykopávky E. Szameit. Výzkumy zachytily nálezy a nálezové situace především z období popelnicových polí a raného středověku, která tvoří těžiště zdejšího osídlení. Dále byly zjištěny nálezy z pozdního neolitu, doby laténské a stěhování národů. Přes dlouholeté výzkumy je publikování jejich výsledků teprve v počátcích. Autor se ujal zveřejnění nálezů z doby laténské, avšak jen z vykopávek uskutečněných v letech 1965–90. M. Karwowski předkládá seznam všech sond, ze kterých pocházejí laténské nálezy včetně katalogových čísel. Plánky jednotlivých poloh s vnesenými sondami tvoří součást této části práce, takže si čtenář může učinit představu o rozložení zmiňovaných nálezů na lokalitě. Chce-li však zjistit, ze kterých sondách, resp. polohách se nálezy kumulovaly, musí si vyzvednout nálezy do sond sám. Bližší nálezové situace (stratigrafie v sondách apod.) k dispozici nejsou, avšak autor zdůrazňuje, že se při výzkumech nepodařilo zjistit žádné konstrukce, jámy apod., které by bylo možné jednoznačně přisoudit době laténské. Z tohoto důvodu také tvoří publikovaný materiál, především keramika, pouze výběr, který se podařilo vytržít na základě tradičních typologicko-materiálových znaků z obrovského množství nálezů, které výzkumy přinesly. Publikace přináší informace o 1805 nálezech z doby laténské, které jsou průběžně číslovány a jejich úplný katalog představuje poslední část práce. Číslo 1–1774 náleží zlomkům nádob, č. 1775–1780 přeslenům, č. 1781 keramickému odpadu, č. 1782–1798 kovovým a č. 1799–1805 skleněným předmětům. Materiál pochází z celého laténského období.

V následující kapitole se autor věnuje keramice, kterou člení dle materiálu na tři skupiny – jemná, hrubá a grafitová, přičemž u jemné a grafitové rozlišuje ještě varianty. Jemná

keramika tvoří 64 % procent, tuhá 19 % a hrubá pouze 17 % z celého souboru. Autor tuto skladbu nijak neinterpretuje. Osobně se domnívám, že zcela mimořádně vysoké zastoupení jemné keramiky je dáno její snadnou rozpoznatelností při vyřídování laténských střepů z celkového množství keramiky. Podobně tuhá keramika byla jistě vyříděna všechna, naopak o velmi nízkém zastoupení hrubé keramiky se lze domnívat, že neodpovídá jejímu původnímu zastoupení na lokalitě, zvláště vezmeme-li v úvahu, že zde osídlení mělo trvat po celou dobu laténskou.

Tvarově člení keramiku M. Karwowski na vyšší formy – hrnce a láhve a nízké formy – mísy. U základních tvarů pak rozlišuje varianty. Těmto typům a variantám jsou poté připsány jednotlivé nálezy, resp. okrajové střepy. Součástí práce je katalog, který obsahuje především právě keramiku. V katalogu jsou nejprve uvedeny okrajové střepy dle jednotlivých tvarových skupin, dále zlomky den a nakonec střepy ze stěn nádob utříděné podle materiálových skupin. Katalog je velmi precizně proveden, u každé položky lze dohledat souřadnice, uvedeno je inventární číslo, ale i tloušťka střepu (kupodivu nikoliv délka), průměr ústí či dna, výskyt výzdoby. Škoda, že práce obsahuje pouze jedinou tabulku, ve které lze zjistit materiálové složení souboru a zastoupení výzdob. Ostatní údaje si musí čtenář v případě zájmu dopočítat sám (např. tvarovou skladbu). Zůstává také otázkou, proč autor pracně měřil průměry ústí či tloušťku střepů, když tyto údaje blíže nevyhodnocuje. Součástí kapitoly je i popis přeslenů a koleček ze střepů. Dále se autor věnuje výzdobě keramiky, která vykazuje širokou škálu od kolkování, přes hřebenování až po malování, což jen dokládá předpoklad, že keramika pochází z celé doby laténské. Velký výběr keramiky je zobrazen v kresebných tabulkách zařazených na závěr práce.

V kapitole o nekeramických nálezech jsou dle typologie R. Gebharda (*Gebhard 1991*) určeny fragmenty 12 spon, dále je popsán bronzový perličkovaný kroužek, bronzové držadlo vědra a železná sekera. Dále se M. Karwowski zabývá šesti zlomky skleněných náramků. Sympatické je, že tak činí úsporně a nijak je neupřednostňuje vůči ostatním nálezům, ač jde o jeho oblíbené téma (*Karwowski 2004*). Podobně však popisuje ojedinělý náleží skleněné perly z modrého, bílého a žlutého skla se dvěma řadami plastických pupků (po čtyřech v každé řadě). Podobně jako u keramiky lze získat další podrobné informace v katalogu; vyobrazení nálezů včetně barevných fotografií skel je součástí kapitoly.

Pátá kapitola je věnována vyhodnocení a datování nálezů. V první části se autor věnuje časné laténské keramice, ke které se jasně hlásí kolkovaná keramika, včetně velmi dobře dochovaného těla čokovitě láhve, která však byla nalezena až v r. 1996; proto je zde uváděna spíše pro ilustraci (Abb. 32). Autor shledává ve středoevropském rámci analogie pro jednotlivé keramické nálezy z tohoto období. O datování části keramické kolekce do stupňů LT A až B1 jistě nelze pochybovat. Podobně správně stanovuje M. Karwowski v keramickém materiálu i středo- a pozdně laténskou složku (LT B2–D1/2). Opět snáší celou řadu analogií pro jednotlivé typy a varianty nádob. S mnoha analogiemi je jistě možné souhlasit, jiné se však zdají být přeje jen méně jisté. Např. střep 0087 s vodorovnou vlnicí na podhrdlí (Taf. 13) autor považuje pravděpodobně za typický pro severní Čechy, přičemž ovšem tvar okraje takovou možnost celkem spolehlivě vylučuje. Také hypotézu, že na lokalitě výjimečný exemplář mísy s lehce zataženým okrajem (Abb. 33) by mohl představovat první náleží mísy typu Pořeze mimo rozšíření tyniecké skupiny, jistě nelze vyloučit. Dle polohy naleziště je možné spojení přes Moravu do jižního Polska očekávat a náleží by byl logický. Otázkou však zůstává, nakolik autor zná keramiku z dalších regionů – dle fotografie lze totiž zřejmě nalézt obdobné nálezy i v českém materiálu. Je pochopitelné, že každý shledává analogie především v materiálu, který důvěrně zná, přesto je nutné přezkoušet vždy i další interpretační možnosti. Na druhou stranu je nutno uvítat, že autor neváhal své

názory publikovat a předložit materiál i své hypotézy k diskusi, která může vyústit v lepší poznání středoevropského prostředí v pozdním latěnu.

V jedné věci však zastává recenzent vysloveně odlišný názor než autor. M. Karwowski označuje dva okrajové střepy (č. 0090, 0091) za zlomky tzv. dolí a pouze na základě tvaru okraje se domnívá (str. 58), že dolia se sice vyskytují ve střední Evropě v Maďarsku, na jz. Slovensku a opět v jižním Polsku, mají však být vzácná na Moravě a prakticky neznámá v Čechách. Tento názor je zavádějící ze dvou důvodů. Obdobné nádoby prakticky se stejným typem okraje jsou z Čech nejen známy, ale také se zde vyráběly (Brčeko-ly; *Princ – Skružný 1977*, obr. 6–7). Zásadnější námitka se ovšem vztahuje k tomu, že autor čistě typologicky vyčleňuje určité tvary okrajů velkých nádob, které se běžně označují jako zásobnice (Vorratsgefäße), a označuje je za dolia, čímž je vyřazuje z kontextu těchto nádob. Následně tvrdí, že dolia se v některých oblastech nevyskytují, může mít své konsekvence. Dolia jsou totiž považována za nádoby, v nichž se uchovávalo obilí, či připravovaly kvašené alkoholické nápoje. To by ovšem znamenalo, že jejich absence v některých středoevropských oblastech ukazuje, že se v těchto regionech obilí uchovávalo jiným způsobem, popř. že se v nich alkoholické nápoje nevyráběly. Skutečnost je ale opačná, velké nádoby o objemu mnoha desítek litrů jsou ve střední Evropě, tedy i v Čechách a na Moravě, v pozdní době laténské běžnou součástí keramických výbav všech typů sídlišť od jednotlivých dvorců až po velká oppida. Velké zásobnicové tvary o objemu až 200 litrů se také běžně vyskytují na oppidu v Manchingu, o němž autor (str. 60) tvrdí, že se na něm dolia prakticky nevyskytují. Snaha po důsledně typologickém hodnocení tvarů okrajů zde zřejmě zastřela základní význam tohoto typu nádob.

V závěrečném hodnocení se M. Karwowski věnuje kovovým a skleněným předmětům, které jen dokládají původní správné datování keramické kolekce resp. délky laténské osídlení na lokalitě. Zde se ještě jednou autor věnuje zmiňované perle, pro kterou sice nachází analogii na Stradonicích (Venclová 1990, Taf. 56: 22), avšak je to jediná analogie ve středoevropském prostředí. Ostatní nálezy pocházejí až z oblasti severního Přičernomoří.

V krátkém souhrnu autor zdůrazňuje, že z areálu Thunau am Kamp pocházejí nálezy z celé doby laténské, které byly roztroušeny po ploše 6 ha. Nepřetržitě osídlení přitom lze na základě chronologického vyhodnocení materiálu očekávat zhruba na 2 ha. Zda někdy byla osídlena, či snad dokonce nějak opevněna strategická výšinná poloha na celých 6 ha, nelze vzhledem k naprosté absenci laténských terénních situací prokázat.

Poslední část práce představuje důkladný katalog všech nálezů a tabulky se zobrazením prakticky veškeré typické keramiky (okraje, zdobené střepy). Přestože patří ne všechny autorovy hypotézy naleznou obecný souhlas, nutno recenzovanou publikaci jen přivítat. Zdůraznit je třeba pečlivost předložení nálezového materiálu, kvalitní obrazovou dokumentaci a jasné formulování závěrů a hypotéz, což umožňuje čtenáři být autorovi partnerem a diskutovat s ním. Jestliže si právě toto kladl M. Karwowski za úkol, pak je nutné konstatovat, že jej splnil výtečně.

Literatura:

Gebhard, R. 1991:
Die Fibel aus dem Oppidum Manching. Ausgrabungen in Manching 14. Stuttgart.

Karwowski, M. 2004:
Latènezeitlicher Glasringschmuck aus Österreich. Wien.

Princ, M. – Skružný, L. 1977:
Laténská hrncířská pec v Brčeko-lych, Památky archeologické 68, 164–192.

Venclová, N. 1990:
Prehistoric glass in Bohemia. Praha.

Stefan Groh – Helga Sedlmayer

Forschungen im Vicus Ost von Mautern-Favianis

Die Grabungen der Jahre 1997–1999

Mit Beiträgen von Ch. Frank, G. K. Kunst, R. Sauer, K. Vondrovec, R. Wedenig

Der römische Limes in Österreich, Heft 44/1–3. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2006.

Textband: 768 stran, 272 obr. a 163 text. tabulek v textu; Katalog- und Tafelband: strany 774–1534 vč. 303 tabulek s nálezy; Beilagenmappe, CD-ROM.

ISBN 3-7001-3633-1

Recenzoval:

Jiří Musil

Ústav pro klasickou archeologii FF UK

Praha

Celetná 20, CZ 116 36 Praha 1

jiri.musil@ff.cuni.cz

Civilní sídliště u tábora pomocné jednotky v Mautern (starověké *Favianis*) se podobně jako u srovnatelných fortifikací nejen z dunajského limitu, rozkládalo před branami *p.p. dextra*, *p.p. sinistra*, a *portou praetoriae* zhruba ve vzdálenosti 100–185 m od táborového opevnění. Výzkumy v auxiliárním táboře Mautern-Favianis a sousedícím *vicu* probíhají od roku 1824 v podstatě až do současnosti. Tomu odpovídá také 84 zkoumaných poloh na území moderního města. Publikované výsledky pocházejí z výzkumů, které se uskutečnily ve třech sezónách pod vedením Stefana Groha. Důvodem k jejich realizaci se stala výstavba obchodního centra s 51 parkovacími místy na St. Pöltner Strasse. Skutečnost, že od 19. století nebylo místo zastavěno, přinesla zajímavý a nový pohled na život táborové vesnice v 1.–5. století po Kr. Výzkumu předcházela geofyzikální výzkum zkoumané plochy, dokumentace vlastních terénních prací (kromě 1. sezóny) byla realizována v programu LISCAD; zevrubný popis metodiky výzkumu je podán v úvodní kapitole.

Na stranách 37–105 nalezneme podrobný popis jednotlivých fází, kterých se podařilo stanovit pro římské období šest, poslední fáze je novověká. Na zkoumaných parcelách nechybělo (byť sporadické) osídlení doby popelnicových polí a pozdně laténského období. Počáteční fáze římského *vicu* je datována mezi roky 70–100 po Kr., následující 2. fáze 100/110–130/140, 3. fáze 130/140–170, 4. fáze 170/180–250/260, 5. fáze 270/280–360/370 a 6. fáze vymezená roky 370/380–450 po Kr. Zkoumané parcely nebyly ve středověku využívány pro osídlení a novověká etapa (označená jako 9. fáze) přinesla především zemědělské využití (vinohrady, pěstování meruněk). Tábor vznikl kolem roku 70 po Kr., civilní sídliště se rozkládalo západně, jižně a východně od táborových bran na ploše 10–30 ha, limitní cesta procházela jeho jižní částí. V uspořádání táborové vesnice je zřetelné pečlivé rozměření (limitace), parcely mají délku 135–138 stop (39,5–40,8 m), šířka kolísá mezi 32–42 stopami (9–12,5 m), cesty mezi domy měly šířku 4,5–5 m. Parcelace se od doby vzniku *vicu* v podstatě až do 5. století nezměnila. Parcely měly sice standardní obdélný půdorys, ale vlastní zástavba se poněkud liší od podobných sídlišť, např. na hornogermánsko-raetském limitu: dosud prozkoumané domy nemají v kratším průčelí otevřeném do ulice portikus. Již od první fáze měly parcely poměrně hustou zástavbu – v tomto období zde vznikly víceprostorové domy ze dřeva a hlíny. Kromě toho zde stály jednoduché domy a částečně zahloubené chaty, které ve východním *vicu* Mautern patřily k nejčastějším typům obytných či hospodářských staveb, z 1.–4. fáze jich bylo prozkoumáno celkem 57. Jednalo se o jednoprostoro-

vé čtvercové nebo obdélné stavby se dvěma až čtyřmi kůly v podélné ose, výjimečně měly také vchodový výklenek. Nejčastěji zabíraly plochu mezi 4/5 až 10 m², zahlobenění kolísá mezi 0,20–0,8 m. Na základě konstrukčních a dispozičních prvků byly rozděleny do pěti typů (A–F). Největší počet chat vznikl ve 3. fázi. Podobné zahlobené objekty se v provinciích běžně užívaly k výrobním účelům a také v Mautern je doloženo zpracování kovů, opracování kostí, skladování potravin. Kromě toho však bylo potvrzeno také obytné využití a existence stájí – zřejmě pouze pro menší hospodářská zvířata. Podobné částečně zahlobené objekty jsou poměrně běžné na východním úseku norického limitu a sousedící části limitu panonského. Zajímavé je také srovnání zahlobených chat z viců s germánskými sídlištními objekty (str. 141). Souvislost s Germány, přicházejícími do provincií, nelze vyloučit, ale germánské nálezy z těchto objektů nejsou početné. Vyloučená také není interpretace jako obydlí původního obyvatelstva, sídlícího v táborové vesnici. Kromě obytných staveb se na ploše vicu podařilo prozkoumat také 13 studní a cisteren, 22 latrin. Kromě toho je doložena také produkce keramiky, ze zkoumané plochy pochází celkem 6 hrnčířských pecí. O velikosti a významu vicu při kastelu v Mautern (od 2. století zde sídlila dokonce *cohors milliaria*) svědčí také skutečnost, že pro období 2.–3. století po Kr. se odhaduje počet obyvatel mezi 3 600–4 600.

Nejdůležitější a také nejobsáhlejší část publikace Stefana Groha a Helgy Sedlemayerové tvoří bezesporu katalog nálezů a jejich typologická a chronologická analýza (str. 199–750). Tato část začíná pojednáním o mincích, kterých z výzkumu 1997–99 pochází 87, ale jen 22 jich lze přiřadit římským kontextům 1.–5. století po Kr. (celkově je z Mautern známo 701 antických mincí; nejpočetněji jsou zastoupeny horizonty let 270–290 a 350–380 po Kr.). Nejvíce jich patří 2. a 3. fázi existence vicu. Další skupinou nálezů, typických pro lokality tohoto charakteru a důležitou pro datování je terra sigillata. Po ukončení výzkumu v roce 1999 se jednalo o soubor více než 2 600 fragmentů této keramiky – výzkum ve východním vicu znamenal podstatné rozšíření nálezového fondu (celkem bylo v letech 1997–1999 získáno 2252 zlomků). K nejčastěji zastoupeným tvarům patří mísy typu Drag. 37, které tvoří 45 % nálezů, následují tvary Drag. 18/31 (17 %), mísy Drag. 33 (5,6 %) a Drag. 27 (4,4 %). Pokud se jedná o zastoupení výrobních okruhů, z italských dílen pochází 251 zlomků (16 %), jihogalským dílnám náleží 43 % (dílny La Graufesenque zastoupeny 265 zlomky), středogalským dílnám 25 % a Rheinzabern od 60. let 2. století s 15 %. Východoalpským dílnám lze přiřknout pouze 16 zlomků (celkově 1 %). Mezi producenty jsou nejpočetněji zastoupeny dílny signující své výrobky kolkou MERCATOR, působící v letech 90–100 v La Graufesenque (67 zlomků) a ze střední Galie CINNAMUS (135–170 po Kr., 72 zlomků). Následující část katalogu je věnována luxusní keramice, dovážené ze Středomoří, keramice typu terra nigra, raetskému a panonskému leštěnému zboží. Další kapitola zmiňuje také nálezy germánské keramiky, k nimž jsou hledány paralely především na Moravě. Kontakty s dalšími částmi římského světa dokládají transportní amfory z východního a jižního Středomoří, Kampánie, Istrie, Španělska a Galie. Podrobná analýza je věnována především užitkové keramice (str. 283 n.), jejím hlavním tvarům a dekoru. Tato část, spolu s keramikou z výzkumů v areálu kastelu (práce obou autorů vyšla v roce 2002; viz recenze E. Droberjara v PA XCIV, 2003) a publikacemi z Carnunta, představuje velmi cenný přehled o charakteru této keramiky z norického a sousedícího úseku panonského limitu. Užitkové předměty doplňují lampy: zajímavá je skutečnost, že se jedná jen o 30 fragmentů, které patří především typům Loeschke I a Loeschke IX/X, které jsou ve většině případů díky nálezo- vým okolnostem datovány jen velmi obecně (1.–5. fáze). Kovové předměty reprezentují především nálezy spon (celkově 21 exemplářů, nejčastější jsou spony typu Alm-

gern 15 a výrazně členěné spony Almgren 68/69 a 70/73, kolínkovité spony), součásti opasků a šperk (především prsteny). Skromně jsou mezi nálezy z vicu ve Favianis zastoupena militária, jedná se především o drobná kování, součásti šitů a pancířů. Mezi kovovými předměty figurují také stíloi, sondy, závaží, nože a další nářadí. Kromě produkce keramiky se ve východním vicu podařilo doložit také zpracování železa, textilu (tkalcovská závaží) a opracování kosti. Nedílnou součástí obsáhlé publikace jsou také kapitoly věnované malakologii a nálezům zvířecích kostí (kapitola V. a VI.).

Přestože většina staveb v táborovém sídlišti byla postavena z jednoduchých materiálů, z objektů 2. a především 3. fáze pochází množství fragmentů stavební terakoty. Úlomky cihel a tašek tvořily výplň sídlištních objektů, případně byly použity na stavbu keramických pecí. V sekundárním uložení z 5. fáze pocházejí části dvou kolků *Cohors I Aelia Brittonum*, jednotky, která ve Favianis sídlila od poloviny 2. do 3. století po Kr. Interpretace jednoho z kolků kohorty s přízviskem Antoniniana (0/1997/12) – tento typ lze datovat na počátek 3. století – je však problematická.

Cennou část publikace představuje kapitola o materiální kultuře, která podává přehled o nálezových okolnostech, charakteristice kontextů a strukturu a charakteru nálezů v jednotlivých fázích. Ze stejného principu vychází také vlastní katalog, který není sestaven podle skupin nálezů, ale je pojat chronologicky. Díky tomu si lze učinit představu o jejich struktuře v konkrétním období.

Práce je doplněna podrobnými celkovými plány výzkumu z let 1997–1999 a trojrozměrnými rekonstrukcemi zástavby parcel v jednotlivých fázích. Chronologické členění katalogu, které není pro publikace podobného charakteru zcela typické, doplňují přílohy 22–37, věnované keramickým skupinám a jejich typologií.

Obsáhlá práce věnovaná výzkumu civilního sídlišti Mautern-Favianis představuje spolu s předchozí prací obou autorů a jejich spolupracovníků (viz recenze E. Droberjara v Památkách archeologických XCIV, 2003, 233–234) cennou publikaci podrobně prezentující provinciální kulturu 1.–5. století po Kr. Doplnjuje a podstatným způsobem rozšiřuje přehled o dané problematice – paradoxem je skutečnost, že podobné práce, zaměřené na pečlivé zpracování materiálu v předchozích letech v rakouské provinciální archeologii chybí, pomineme-li pravidelné zprávy především z výzkumů v Carnuntu (vycházející v Carnuntum Jahrbuch a Österreichische Jahreshefte; nyní je v tisku publikace výzkumu Praetentury-Ost tábora legie). Publikace je důležitá nejen pro posouzení charakteru materiální kultury na hranici norického limitu, ale stane se užitečnou příručkou také pro archeology, věnující se době římské v nadlimitní oblasti.

Przemysław Urbańczyk, red.
Nie-Słowianie o początkach Słowian

Poznańskie towarzystwo przyjaciół nauk,
 Instytut archeologii i etnologii polskiej
 akademii nauk. Mała Biblioteka PTPN t.
 18. Poznań – Warszawa 2006.
 212 stran, obrázky v textu.
 ISBN 83-7063-470-2
 ISSN 1733-7380

Recenzoval:

Drahomíra Frolíková-Kaliszová
 Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i.
 Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1
 frolikova@arup.cas.cz

Etnogenetická bádání nad počátky Slovanů byla a jsou nejvíce pěstována v zemích, jejichž území je považováno za slovanskou pravlast, tedy v Polsku a na Ukrajině. Jak v úvodu vysvětluje iniciátor a redaktor sborníku P. Urbańczyk, zdá se mu, že polská diskuse vede odnikud nikam, protože autochtonisté a allochtonisté jsou rozděleni do zneprátelených táborů. V zahraničí vyšly v roce 2001 tři zajímavé knihy, týkající se vzniku a expanze Slovanů: *The Making of the Slavs: History and Archeology of the Lower Danube Region* Florina Curty z Floridské univerzity, *Archäologie der westlichen Slawen. Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im früh- und hochmittelalterlichen Ostmitteleuropa* Sebastiana Brathera z university ve Freiburgu a *The Early Slavs: Culture and Society in Early Medieval Europe* Paula Barforda z English Heritage. Požádal proto jejich autory o sepsání krátkého výtahu, vystihujícího jejich pohled na dané téma, k tomu požádal o komentář historika – specialistu na písemné prameny z období konce antiky a počátků středověku a „bez optimismu“ očekává polské reakce. Symptomatické je, že se ani slovem nezmiňuje o ukrajinsko-ruském bádání.

Ač se o tom P. Urbańczyk nezmiňuje, jím redigovaná kniha je jeho reakcí na konferenci *Archeologia o początkach Słowian (Kaczanowski – Parczewski 2005)*, která se konala v r. 2001 v Krakově. O leckdy velmi emocionálním průběhu diskusí během jejího konání se čtenář dočte v závěrečném slově P. Urbańczyka, jímž by měl četbu recenzované publikace začít. Je v něm shrnut vývoj názorů polských badatelů na původ Slovanů od 19. století po současnost. V Polsku dodnes přetrvává názor J. Kostrzewského o autochtonním původu Slovanů na území Polska, v poválečné době se však postupně zkracuje hloubka minulosti, ve které jsou první Slované shledáváni. Jediným „kacířem“ byl již v době meziválečné K. Moszyński, který hledal slovanskou pravlast v Asii a po válce na levo-břežním Podněpří, tedy mimo Polsko. Na něj navázal v 70. letech K. Godłowski, který našel následovníky v tzv. krakovské škole. V současnosti je jejím předním představitelem u nás dobře známý M. Parczewski. Podle P. Urbańczyka ve střetu těchto dvou velkých skupin – autochtonistů a allochtonistů – zanikají smírlivé hlasy jednotlivců i kritiků (včetně něj) poukazujících na slabiny v argumentaci obou stran.

Jako první příspěvek je zařazena stať historika Vídeňské univerzity Waltera Pohla *Początki Słowian*. Kilka spostrzeżeń historycznych (11–25), přestože byla psána jako vyjádření ke třem následujícím příspěvkům archeologů. W. Pohl se nejprve zabývá pasáží ze spisu *Getica*, v němž Jordanes píše o tom, že z lidu Venethi vznikly tři kmeny – Venethi, Antes a Sclaveni. Autor upozorňuje, že Jordanes

byl Gót a jde tedy o pohled cizince, a protože v byzantských pramenech se slovo Venethi nevyskytuje, jde podle autora o germánské označení konglomerátu etnik v době, kdy se jména kmenů měnila podle toho, který z nich mezi nimi vládl. Za taková jména vládnoucích kmenů považuje právě Anty a Sclaviny. Poté se obrací k lingvistice a jazyku jako prameni. Uvádí, že nejstarší homogenní praslovanštinu můžeme předpokládat nejdříve v 7. století a připouští, že mohla sloužit jako dorozumivací jazyk v multietnickém prostředí avarského chaganátu. Tvrdí, že přesto nevíme nic o tom, jakými jazyky mluvili „Slované před Slovaný“, a že i kdyby mluvili slovansky nebo protoslovansky, neznamenalo by to, že se sami považovali za Slovaný, protože se mohli nazývat různě. Situaci srovnává s lépe doloženými počátky Germánů a konstatuje, že to, že neznáme jejich jméno neznamená, že v Evropě nežili odedávna. Nebyl to však etnicky jednotný kmen, nýbrž souhrn malých společenství, jež měla společný prostý životní styl. Připouští, že F. Curta by mohl mít pravdu v tom, že název Slované vytvořili Byzantinci, ale pochybuje o jeho hypotéze o paprscitých sponách jako typicky slovanských. W. Pohl zdůrazňuje význam činitelů hospodářských a kulturních pro utváření etnika. Dochází k závěru, že 1) před 6. stol. musela existovat kontinuita jazyka a hmotné kultury, 2) odchod germánských elit vytvořil prostor pro dotvoření svébytného slovanského společenství, 3) vznik avarského chaganátu hrál významnou roli při šíření slovanské identity na jeho periferie, 4) při utváření slovanské identity mohla mít stimulující vliv konfrontace s Byzancí včetně společného pojmenování Sclavenoi nebo Sclavi.

Čtenář zjistí až po přečtení dalších příspěvků, že W. Pohl většinou reaguje na následně zařazený článek F. Curty, jehož názory mírně koriguje v souladu s P. Barfordem.

Druhým příspěvkem je stať F. Curty *Tworzenie Słowian*. Powrót do słowiańskiej etnogenezy (27–54), která je výtahem z jeho knihy *The making of the Slavs*. Tvrdí, že dosavadní výklady Jordanových zmínek o Venetech, ztožňující je se Slovaný, byly chybné. Podle něj ze zpráv zejména Prokopiových vyplývá, že po celé 6. stol. ještě Slované sídlili severně od Dunaje a teprve po r. 610 začalo jejich soustavné pronikání na Balkán a následně usazování. Rozebírá jména slovanských vojevůdců a konstatuje, že žádné z nich nezní slovansky. Termínem Sclavenes prý autoři 6. stol. označovali skupiny za svou severní hranicí, které ovšem mohly být různého původu a proto je jejich etnicita výtvořem Byzantinců, tedy Byzantinci stvořili Slovaný. Aby své tvrzení vysvětlil, definuje pojem etnicita jako to, jak skupina lidí označuje sama sebe nebo jak ji označují druzí. Pro kmeny doby římské a stěhování národů uvádí, že etnicita je společensky a kulturně vytvořená forma používaná k dosažení politických cílů. Hmotnou kulturu považuje za zrcadlo společenských zvyků a vyzdvihuje roli předmětů tzv. emblematického stylu, jež měl být mimoslovním symbolem skupinové přináležítosti. Zabývá se archeologickými situacemi i památkami hmotné kultury spojovanými se slovanskými vpády na Balkán a zpochybňuje dřívější interpretaci jejich výpovědi. Soudí, že slovanským vpádům a usazování Slovanů na byzantském území v 6. stol. zabránilo dobudování Justinianova obranného systému, protože po r. 551 o nich nemáme zprávy. Rozebírá systém vůdcovství v barbarských společnostech za použití anglické terminologie rozlišující chief, big-man a great-men a pokouší se do tohoto systému dosadit slovanské náčelníky známé jmény. Mapuje nálezy mincí a jiných byzantských importů severně od Dunaje, čímž se dostává ke sponám typu Werner IC, u nás nazývaným paprscitě. Ty považuje za symbol slovanství ve smyslu nikoliv etnickém, nýbrž příslušnosti k vyšší společenské vrstvě, což vyvozuje z toho, že bývají nalézány na sídlišťích málokdy v počtu více než jedna. Jsou nalézány v domech s centrální polohou, které považuje za místo provozování společných činností, shromáždění a obřadů a za sídlo vůdce a jeho rodiny. Mohly je prý nosit vdovy po

náčelníkovi. Odmítá slavinitu keramiky pražského typu. V závěru shrnuje svůj pohled na „prvotní Slovany“: byli to lidé, kteří nošením oděvu se slovanskou sponou vyjadřovali svou příslušnost k nové elitě, která měla přístup k ceněným byzantským výrobkům, účastnili se výlučných ceremonií konaných v domě vůdce a Byzantinci je nazývali Slovany. Takto tedy Byzantinci stvořili Slovany a „skupinová identita Slovanů se neformovala v bažinách Pripjati, nýbrž ve stínu Justinianových pevností.“

Středoevropskému, zvláště slovanskému čtenáři se během četby vtrájí četné pochybovačné otázky (českému navíc vytane na mysli podobnost s D. Třeštíkem hlásaným stvořením českého národa obrozenci). Ta zásadní zní: proč jim Byzantinci začali říkat právě Sclavi nebo Sclavenoi? Nemohlo to být proto, že jméno Slověne, kterým se oni sami označovali, od nich slyšeli a do řečtiny ho transformovali ve zmíněné podobě?¹ Obecně hlavní potíž s Curtovou teorií spočívá v tom, že uvažuje jen o Slovanech na dolním Dunaji, veškerou argumentaci soustřeďuje na ně a na ty ostatní buď zapomíná nebo mlčky předpokládá, že jméno dané Řeky jedné skupině přijaly za své i další polyetnické skupiny a zalíbilo se jim tak, že se rozšířilo po celé střední a značné části východní Evropy. Jak to, že poté všichni mluvili společnou praslovanskou řečí, se ani nepokouší vysvětlit. Na nedostatky v Curtově práci s archeologickými prameny (nevíme, zda záměrně v zájmu podpoření své hypotézy nebo zaviněné neznalostí pramenů ze západnějších území) poukázal v podrobné recenzi včetně map výskytu některých typů archeologických nálezů doplněných oproti Curtou prezentovanému stavu G. Fusek (*Fusek 2004*, recenze knihy *The Making of the Slavs*), nebude je tedy rozebírat. Podotkla bych jenom, že jeho soustředění na jediný emblematický předmět mi až příliš připomíná teorie G. Kosinny. S F. Curtou lze jednoznačně souhlasit pouze v tom, že ti, jež Jordanes a byzantští autoři nazývali Venety, Sclaviny a Anty, nebyli jednotným etnickým celkem.

Následuje příspěvek S. Brathera *Jednorodnost pryzbyszów czy różnicowanie regionów?* (57–87). Zabývá se Slovany na území bývalé NDR a jeho stať se proto netýká etnogeneze, nýbrž expanze a otázek jednoty jejich nejstarší archeologické kultury. Na úvod rekapituluje dosavadní představy shrnuté J. Herrmannem o dvou vlnách, první s kulturami Praha-Korčák a Sukow-Szeligi a druhou, následující s odstupem jedné až dvou generací, výsledkem jejichž interakce byl vznik veletské kulturní skupiny Feldberg-Gołańcz, milčansko-lužické Tornow-Gostyní a srbské Lipsko-Rüssen. Měly se od sebe odlišovat keramikou, způsobem pohřbívání, typem obydlií i hradišť. Představy o časném příchodu Slovanů vzaly za své rozmachem dendrochronologie, která předatovala nejstarší nálezy z polského území do 6.–7. stol. a z německého do konce 7. stol. S. Brather však připouští proniknutí prvních Slovanů do Posálí již počátkem 7. stol., zatímco severněji do Meklenburska měli přicházet až koncem 7. stol. a nejzápadněji do Holštýnska po roce 700. Naleziště s vyspělou keramikou feldberskou jsou dnes kladena od druhé poloviny 8. a první poloviny 9. stol., hradiška s keramikou tornovského typu do poslední třetiny 9. a do 10. stol., zatímco skupina rösenská je považována za variantu keramiky podunajské tradice. Podstatné je, že podle současných názorů probíhal vývoj keramiky plynule, závisel na rozvoji hospodářských a společenských struktur a nelze jej spojovat s kmenovými pohyby. Dále ukazuje, že rozdíly v konstrukci opevnění hradišť, dříve považovaných za typicky obodritské, havolanské nebo srbské, nejsou tak striktně územně determinovány, jak se předpokládalo, protože

¹ Heslo Slověnin uvádí 12 teorií o původu jména Slovanů, z nichž jedna odvozuje název z řečtiny, a to z výrazu *alosa* ve významu ten, kdo obdělává zemi (*Vykypěl v tisku*). Curtova hypotéza o bojovnícké elitě by s tímto výkladem byla ovšem v protikladu. Za laskavé poskytnutí informace děkuji autorovi hesla Bohumil Vykyplovi.

nové výzkumy nalézají obdobné typy i mimo jejich „kmenové“ území. Jejich původ pak hledá vesměs u západních sousedů v karolínském a později saském a dánském prostředí. Plenty z nasucho kladených kamenů vysvětluje jako napodobeniny franských maltou pojených zdí a odmítá možnost jejich přenosu z velkomoravské stavební tradice s odůvodněním, že Velká Morava byla v době jejich staveb u Polabských Slovanů již zaniklá. Vůbec nevzal v potaz možnost českého zprostředkování, která je podle mého názoru mnohem pravděpodobnější. Zavrhuje teorii J. Herrmanna o vzniku hradišť v době bojů „substrátních“ slovanských kmenů s příchozími druhé vlny a jejich původ vysvětluje opět v souvislosti s vývojem společenských, hospodářských a politických poměrů včetně vojenských konfliktů se západními sousedy. Co se týče konstrukcí obydlí, zahloubené zemnice jistě vyhovovaly drsnému kontinentálnímu klimatu východní Evropy, zatímco na severoněmeckých písčitých půdách s vysokou hladinou spodní vody jsou vhodnější nadzemní stavby. Kromě toho známe přechodné oblasti s polozemnicemi nebo se společným výskytem polozemnic a nadzemních domů. Nadzemní stavby jsou navíc špatně rozpoznatelné a náš obraz výskytu typů v osadách může být tudíž mylný. Shrnuje, že případné regionální typy domů jsou záležitostí vývoje, nikoliv původu podle kmenové příslušnosti. Posledním „etnospecifikem“ měl být pohřební ritus. Zde je však situace nejsložitější, protože zatímco v jižních oblastech se vyskytují zárovň pohřby v urnách, v severních oblastech neznáme pohřby vůbec a od 8. stol. mizí i pohřebiště na středním Labi. Z toho pochopitelně vyplývá, že ani podle typu pohřbívání nelze kmenové oblasti rozlišovat. Když takto odmítá staré teorie, přechází k vlastnímu výkladu: při slovanské expanzi se nestěhovaly celé kmeny, nýbrž jejich části, jak dosvědčují jména Srbů a Obodritů vyskytující se v Podunají i na severozápadě slovanské oikumeny. Kolem klanových jader se shromažďovaly etnicky heterogenní skupiny, jež nespojoval objektivně daný původ, ale mýty o původu, společná víra a tradice, tedy prvky subjektivně vznikající. Druhotně pak byly názvy těchto jader přeneseny na celé větší seskupení, kdy se jako historicky známé kmeny formovaly během delšího procesu na nově osídleném území. Většina slovanských etnických názvů na německém území jsou neologismy, odvozené z rázu krajiny. Autor považuje snahy o rekonstrukci stěhování Slovanů na podkladě poznatků archeologie za odsouzené k neúspěchu, pouze dendrochronologii přiznává možnost pomoci s datováním příchodu.

S. Brather vychází z archeologických faktů, shrnuje poznatky posledních let a s jeho vývoody můžeme souhlasit. Vytykám mu jen naprosté opomíjení kulturních vlivů ze sousedních slovanských území.

Posledním příspěvatelem je britský archeolog P. Barford s článkem *Wiedziec niewiadome, s podtitulem Jak możemy uprawiać archeologię rozprzestrzeniać się języków słowiańskich?* (89–131). Titulek odkazuje k úvodnímu mottu jeho stati, jež zkráceně zní: „Jsou řeči, o kterých víme, že je známe. Víme také, že jsou řeči, jež neznáme. Leč jsou také neznámé řeči, o nichž nevíme, že je neznáme“. Po přehledu dosavadní diskuse o pravlasti Slovanů autor konstatuje, že zatím se vycházelo ze známého, a jelikož to nevedlo k všeobecně přijímanému výsledku, je třeba se soustředit na to, o čem víme, že to neznáme a dokonce i toho, o čem dosud nevíme, že to neznáme. Základním problémem je samotná definice Slovanů, protože ty dosavadní promítají do minulosti jevy současné. Zpochybňuje předpoklad, že novodobé jazyky se vyvinuly z hypotetického prajazyka a proto odmítá i termín etnogeneze. Z toho ovšem vyplývá otázka, zda vůbec lze mluvit o Slovanech v době kolem 5. stol. n. l. (vidíme zde shodu s F. Curtou). Jazykovědné bádání hodnotí jako metodicky zastaralé, ztotožňující jazyk s etnikem. Pokusy hledat slovanskou pravlast na základě hydronymie, názvů rostlin podle jejich zeměpisného rozšíření nebo rozšíření sousedních jazyko-

vých rodin nevedly ke shodě, jejich hlavní problém tkví v nemožnosti určit dobu, od kdy jsou příslušné názvy na daném území rozšířeny. Shrnuje, že srovnání hydronymie s věrohodnými prameny dokládá přítomnost slovanských jazyků severně od Karpat, ale nevyovídá o tom, od kdy a jakými cestami se tam dostaly. Mechanismem jazykových změn a jeho svazky se změnami kulturními se zabývá sociolingvistika. Autor si tu klade otázku, zda praslovanština nebyla dorozumivací řečí skupiny osob různého původu, spojených prestižním společenským statutem; v tom případě musela být řečí dominantní části této skupiny. Poukazuje na to, že soudobé písemné zprávy byly tehdy literaturou, a vypovídají proto hlavně o prostředí, v němž vznikly, a méně o věcech, které popisují. Kritizuje středo- a východoevropské badatele za nepodložený optimismus ohledně vypovídací hodnoty písemných pramenů, jmenovitě M. Parczewského. Doslova píše: „Škoda, že obzvláště dva zlomky textu ... nebyly zničeny v propasti věků“ a myslí jimi jednak Jordanovu pasáž o početném národu Venedů sídlících na nezměrných rozlohách počínajíc od pramenů Visly a jednak Prokopiovo vyprávění o pochodu Herulů. Zdůrazňuje, že oba autoři měli jen mlhavou představu o zeměpisu oblastí mimo hranice Římské říše a čím dále na sever, tím neurčitější byla. Rozebírá možnosti sledování přesunů skupin lidí: archeologie sice může sledovat posuny kultur, ale archeologické kultury nelze ztotožňovat s etniky, přírodovědné metody zase závisí na dochovaných kosterních pozůstatcích, které však v tomto případě nemáme. Dochází k závěru, že řešením otázky, jak by jedna skupina lidí mohla v relativně krátké době zalidnit Balkán i celou střední Evropu by bylo, kdyby časní Slované byli v těchto oblastech již před jejich objevením se v byzantských písemných pramenech. Tím se dostává k hypotéze o praslovanštině jako dorozumivací řeči avarské říše, na rozdíl od F. Curty však hned namítá, že to by nevyšlo její rozšíření mimo avarské území. Kromě toho je zde chudoba hmotné kultury, která je na první pohled v rozporu s hypotézou o praslovanštině jako řeči elit. Pokouší se o výklad, že „být Slovanem“ mohlo naopak znamenat odvrhnout určité společenské a kulturní znaky, což by prostotu hmotné kultury vysvětlovalo. Dále uvádí historicky, kulturně antropologicky a sociologicky doložené příklady, kdy je jedna kultura nesena několika jazykovými skupinami a naopak jedna jazyková skupina je kulturně rozdělená. Z nich vyplývá, že je rozdíl mezi řečí a skupinovou identitou. Výslovně odmítá tezi, že by určitý výrobek mohl být užíván výlučně příslušníky jedné jazykové skupiny a jako příklad uvádí paprscité spony. Stejně tak jazykové změny nevedou ke změně vyráběného typu keramiky. Autor klade závažné otázky, na něž zatím neznáme odpovědi: nakolik je jazyk tvůrcem skupinové identity? Mohli lidé cítit jednotu s příslušníky jiné skupiny proto, že mluvili stejnou řečí? Lze přenášet údaje z písemných zpráv o naddunajských Slovanech na ostatní Slovany? Konstatuje, že dosud nejsou publikovány výzkumy klíčových lokalit jako Hački nebo Sarača Monteoru, případně jsou publikovány po tak dlouhé době, že už informace v nich obsažené ztratily na významu, např. Biskupin. Odmítá termín pražský typ, protože ten „vlastně nikdy nebyl definován a každý badatel jím označuje něco jiného“, zpochybňuje možnost typologického členění a tak jednoduché keramiky (v oběm souhlasí s F. Curťou, protiargumenty viz G. Fusek 2004) a odmítá možnost její výpovědi o etnicitě. Připouští, že nastolil více otázek než odpovědí a uzavírá, že vlastně víme méně, než jsme si mysleli.

Příspěvek P. Barforda je podnětný zejména po stránce metodologické, i když je těžko hledat něco, o čem ani nevíme, že bychom to měli hledat. Nejvíce výčitek adresoval M. Parczewskému za jeho důvěru ve svědectví písemných pramenů, o teoriích autochtonistů se však vůbec nezmiňuje, možná, že P. Barfordovi ani nestáli za zmínku.

Badání nad počátky Slovanů byla a jsou pěstována nejvíce v zemích, o nichž se uvažuje jako o pravlasti Slovanů,

tedy v Polsku a na Ukrajině, dříve součástí Sovětského svazu. Polští badatelé tradičně hledali slovanskou pravlast na větší nebo menší části polského území a sovětští zase na území Ukrajiny. Protože v knize chybí jakákoliv zmínka o sovětsko-rusko-ukrajinském bádání, považují za nutné aspoň se pokusit o vysvětlení. Je jednoduché a dnes už se to smí říci: vlivem vnucené myšlenkové uzavřenosti, politizace vědy a strnulosti sovětského školství byla sovětská archeologie v zajetí schémat mnohem déle než polská nebo naše a tento handicap začíná překonávat teprve mladá generace ukrajinských a ruských archeologů s volným přístupem k zahraniční literatuře. Zatímco v polské archeologii probíhala metodická diskuse o vztahu mezi archeologickou kulturou a etnicitou od 60. let a vědomí o jejich rozdílnosti se postupně prosazovalo i v praxi, v sovětské bylo až do 90. let ztotožňování archeologické kultury s etnikem sice v teoretickém úvodu prací odmítáno, ale v dalším textu se s ním pracovalo jako se samozřejmým axiomem. Ti nejkritičtější mezi badateli na obou stranách dospěli k náhledu, že jim přístupný materiál nelze připsat „Praslovanům“ a hledali pravlast jinde – polští (zminěná krakovská škola) v Podněpří, I. P. Rusanova (*Rusanova 1976*), I. I. Ljapuškina (*Ljapuškina 1968*) a V. V. Sedov (*Sedov 1979*) v Povislí. „Postsovětští“ ruští, ukrajinští a běloruští badatelé hledají předchůdce Slovanů shodně s M. Parczewským mezi nositeli kyjevské kultury 2.–5. stol. v Podněpří (*Kaczanowski – Parczewski 2005*).

Českoslovenští badatelé se zabývali (čeští a slovenští se zabývají) hlavně dobou, způsobem a směrem příchodu Slovanů k nám v rámci slovanské expanze. Oproti území bývalé NDR, zpracovaném S. Bratherem, však nemáme dendrochronologicky datovatelná dřeva a proto také datování příchodu Slovanů na naše území kolísá v rozmezí celého století. Naposledy se jím zabývala N. Profantová (*Profantová 2005*, 222–224). Uvádí na jedné straně názor K. Godlovského o příchodu Slovanů na jižní Moravu z jihovýchodu až po polovině 6. století a na druhé straně D. Třeštíka o příchodu do Čech po pádu Durynské říše r. 531. Východisko hledá na základě archeologických poznatků v kompromisní hypotéze o odchodu Germánů následovaném nebo vyvolaném příchodem Slovanů na severovýchodní Moravu z jižního Polska již počátkem 6. stol. Odtud se Slované mohli dostávat do Čech během jeho první poloviny, zatímco na jižní Moravu postoupili až po odchodu Langobardů, tedy v jeho druhé polovině. Pro úplnost ještě zmíním, že současné slovenské bádání již opusťlo myšlenku na slavnost tzv. prešovského typu mladší doby římské a počítá s příchodem prvních slovanských družin na počátku 6. stol. (*Pieta 2002; Fusek 2002*).

Knížku mohu doporučit každému, kdo se na problematiku vzniku a šíření Slovanů nespécializuje, ale chce v ní být orientován na úrovni současného bádání. Doporučila bych však čtení v pořadí: úvod a závěr P. Urbańczyka, příspěvky k etnogenezi P. Barforda a F. Curty, reflexi obou článků v příspěvku W. Pohla a na konec příspěvek S. Brathera o závěru slovanské expanze – pronikání na území západně od Odry a Nisy.

Literatura:

Fusek, G. 2002:

Včasnoslovanské obdobie. In: Ruttkay, A. – Ruttkay, M. – Šalkovský, P.: Slovensko vo včasnom stredoveku. Nitra, 23–27.

Fusek, G. 2004:

„Slawen“ oder Slawen? Eine polemische Auseinandersetzung über eine wertvolle Monographie, Slovenská archeológia 52, 161–186.

Kaczanowski, P. – Parczewski, M. 2005:

Archeologia o początkach Słowian. Materiały z konferencji. Kraków.

Ljapuškín, I. I. 1968:

Slavjaně vostočnoj Jevropy nakanuně obrazovanija drevněrusskogo gosudarstva, *Matěrialy po issledovanijam archeologii* 152.

Pieta, K. 2002:

Osídlenie Slovenska v dobe stahovania národov. In: Ruttkay, A. – Ruttkay, M. – Šalkovský, P.: *Slovensko vo včasnom stredoveku*. Nitra, 11–22.

Profantová, N. 2005:

Počátky raného středověku v Čechách. Praha.

Rusanova, I. P. 1976:

Slavjanskije drevnosti VI–VII vv. Moskva.

Sedov, V. V. 1979:

Proischožděníje i rannaja istorija slavjan. Moskva.

Vykypěl, B. v tisku:

Slověnin. In: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*.

Falko Daim – Ernst Lauermaun (Hrsg.)

Das frühungarische Reitergrab von Gnadendorf (Niederösterreich)

Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Band 64. Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz 2006.

308 stran, obrazové přílohy k jednotlivým statím v textu, VIII barevných tabulek.

ISBN 3-88467-094-8

ISSN 0171-1474

Recenzovala:

Nada Profantová

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i. Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1 profantova@arup.cas.cz

Kniha je vlastně sborníkem studií z různých úhlů se vztahujícím k tématu starých Maďarů a jejich koexistenci s obyvatelstvem Dolního Rakouska na počátku 10. století. Základem je stať o nálezů jezdeckého hrobu z Gnadendorfu v severní části Dolních Rakous objeveného v r. 2000 a jeho komplexního zhodnocení: doprovázejí jej tedy další analýzy: antropologická, paleogenetická, paleozoologická (rozbór ostatků koně a kůže ryby!), dále dochovaných zbytků textilu, numismatická, radiokarbonová (zkoumající jak kosti koně, tak jezdců).

Speciální stať rozebírá metalografii šavle a technologii výroby litých kování, poslední v této části je archeometrický výzkum kovových předmětů.

Samostatná studie z pera L. Révész se věnuje absolutní dataci raně maďarských hrobů (189–210).

Následuje studie o území Dolních Rakous v 10. století z hlediska archeologie (S. Felgenhauer-Schmiedt, 253–267) a článek o starém nálezů obdobného hrobu z Lanzenkirchen (F. Daim). Knihu uzavírají dva články o historickém pozadí nálezů z pera K. Brunnera a z archeologického hlediska shrnující článek F. Daima: *Das frühungarische Jüngling von Gnadendorf und die Folgen – Der Blickwinkel der Archäologie* (281–294).

Na tomto místě shrňme poznatky o mladém muži pohřbeném v Gnadendorfu: Zemřel již ve 14–15 letech, byl u něj zjištěn Klippelův-Feilův syndrom, tj. na kostře zjištělný vrožený srůst 2 či více krčních obratlů a srůst hrudních obratlů (2. a 3.). Toto vrožené onemocnění zahrnuje i další patologické odchylky jak na kostře, tak v celém organismu. Projevuje se krátkým krkem, asymetrií obličje, omezuje pohyby hlavy, vlasy rostou níže na krk, může jej doprovázet i šilhání apod. Měl i dnes nejčastější (2.) typ syndromu), provázený ještě rozštěpením kostrční kosti, vroženým poškozením chrupu – především skloviny, zúženým vchodem do zevního zvukovodu a změnami na týlní kosti (nedostatečný vývin). Zřejmě měl tedy nachýlené držení hlavy provázené asymetrií dlouhých končetinových kostí. Mohl prodělat i úraz lokte, kde bylo zjištěno oválné vyříznutí a úprava kosti, příčina zákroku však není příliš jasná. 3–6 měsíců před smrtí prodělal nepříliš častý lékařský zákrok – v přední části levé kosti temenní a částečně kosti čelní mu byl vyříznut otvor, na detailech je dobře vidět hojivá reakce. Šlo nejspíše o léčbu úrazu vzniklého jako důsledek boje či výcviku nebo doprovodnou léčbu možné mentální retardace. Výše popsany syndrom vyvolával nestabilitu lebeční baze, to mohlo vyvolávat neurologické symptomy (mentální retardaci, obrnu mozgových nervů či jiné) a tyto symptomy mohly být příčinou chlapcovy smrti. Právě paleopatologická část hodnocení z pera

D. Pany, M. Teschler-Nicolay, T. Prohasky a M. Kucery (29–67) spolu s výjimečností nálezů takto poznamenané kostry patří k velmi důležitým položkám knihy. Autoři využili všechny moderní postupy včetně rentgenografie, radiologie, vyšetření CT, metody zjišťování izotopů stroncia v zubech a podobně. Umožňují pohled vpravdě lidský, čím vším musel hoch, jehož postižení bylo zřejmě dosti patrné, projít. Zároveň však vidíme dobré úspěchy tehdejších léčitelů, přežil zásah do loketního kloubu i vyříznutí otvoru do lebky! Kůň, s nímž byl pohřben, se na základě zubního stanovení věku dožil zhruba 7 let. Byl vysoký 135 cm v kohoutku.

Genetická analýza se pokoušela na základě mitochondriální DNA určit příbuzné v ženské linii a dále nezávisle ověřit určení pohlaví, což se také podařilo. Mitochondriální DNA umožnila zařazení do konkrétní haploskupiny (skupina sekvencí se společnými mutacemi) a tím i srovnávání se současnou databankou biotechnologických informací. Našla shody s variantami finské, karelské a mongolské populace.

Podle radiokarbonového datování v laboratoři ve Vídni (P. Stadler) zemřel v intervalu 982–1022 (pravděpodobnost 68 %), jeho kůň pak mezi lety 950–1020, ovšem jen s 49% pravděpodobností. Obě měření umožnila za nejpravděpodobnější pásmo uvažovat interval 950–1030 (84 %). Tento závěr se ocitl v rozporu s klasickým archeologickým datováním, které spadá do 1. poloviny 10. století. Numismatické poznatky umožňují datování před r. 910. Srovnání s výsledky datování 5 dalších staromaďarských hrobů, kromě jednoho též vybavených mincemi umožňuje tabulka 1/111. Odchylka směrem nahoru se vyskytla opakovaně, pouze v případě celku s Orosházy se obě metody dobře doplňují (mince 976–1025, ¹⁴C po kalibraci 935–985 (s. 110), tedy dohromady dost přesný závěr 976–985 s větší pravděpodobností po r. 980.

Právě mladý dožitý věk chlapce spolu s bohatým archeologickým inventářem by měly umožnit relativně přesné datování, ovšem interval pouhých 40 let je na metodu ¹⁴C nejkratší možný. Může se reálná událost nacházet kdesi na hranici intervalů obou odlišných výsledků, okolo r. 950–960?

Hoch byl pohřben s částečným pohřbem koně (hlava a nohy) typickým pro 1. pol. 7. století nebo pro staromaďarské období, kdy byl nejčastější. Kůň byl přiložen k levé noze. Při pravém rameni měl honosně zdobenou šavli, u pasu kování řemene. Takových honosných šavlí je dosud 12 ze 150 nálezů z hrobů. Přesto má přesnou analogii v Potisi, na pohřebišti Karos III. Na její rukojeti byly zjištěny zbytky biogenního materiálu, určeného jako zminimalizované zbytky rybí kůže: šlo o žraločí nebo rejnočí kůži. Zvyk potahovat části dřevěné rukojeti touto kůží je asijského původu a byl zjištěn dosud jen na tzv. vídeňské šavli – nejhonosnějším exempláři staromaďarské šavle. Použití kůže mělo praktický protiskluzový efekt. Ozdoba pochvy šavle byla opravována novým plechem. Silně zkorodovaná čepel byla též metalograficky zkoumána spolu se šavlemi doby avarské (M. Mehofer, 159–173). Materiál byl dobré kvality, obsahoval podíl městků, byla zjištěna feritická a feriticko-perlitická struktura, a to homogenizovaná. Šavle byla vykována vcelku.

Na poslední cestu byl mladík oděn do dvou druhů jemné lněné látky a do hedvábí. Na kaftanu měl našito 11 mincí, převážně krále Berengara I, většinu jich lze datovat před 902, ostatní před rok 910. Vrtané mince však byly velmi opotřebené stejně jako část kování. To je v rozporu s věkem pohřbeného, nelze vyloučit, že bylo při pohřbu použito „dědictví“ po starším příbuzném. Kůň byl uložen do hrobu s udidlem, třmeny, a tedy i sedlem, které se nedochovalo.

Kování řemene litá z nepříliš čistého stříbra, částečně zlacená v ohni a zdobená úponky jsou také v rámci sledovaného období vzácná: z 27 000 hrobů je najdeme asi v 15–20 případech.

Pokud je správnější konvenční datování na základě archeologické výbavy a mincí, pak zemřel mladík nedaleko Bratislavy (40 km) nejspíše před r. 910. Pak by jeho smrt mohla souviset s maďarsko-bavorskou bitvou z r. 907 (zemřel jako bojovník?) nebo následnými událostmi. Byl pochován na území správcem, ne na nepřátelském. Ovšem mimo vlastní sídelní oblast Maďarů. Bojovníci jeho věku jsou pochováni i v jiných maďarských hrobech. Nejbližší staromaďarská pohřebiště jsou na JZ Slovensku (např. nejbližší celek s obdobnou výzdobou kování pochází z lokality Šaľa), jediné odkryté v Rakousku je nově objevené v Brucku nad Leithou (24 hrobů), kde byly i hroby bojovníků. V Dolním Rakousku však byl objeven ještě jeden jezdecký osamocený hrob v Lanzenkirchenu (viz stať F. Daima, 269–272) a pocházejí odsud i ojedinělé staromaďarské nálezy, obdobně jako z Moravy. V této souvislosti M. Takács upozorňuje, že šavle z Olomouce - Nemilan není klasická maďarská šavle, jen nějaký derivát (cf. Kouřil 2003, obr. 13). V této oblasti byly zkoumány také dva hrady, které existovaly v 10. století a oba byly zničeny Maďary: bližší Thunau – zničeno okolo poloviny 10. stol. a od lokality vzdálenější Raab, který podle nejnovějších dendrodat vznikl až r. 925, případně v následných letech, zanikl pak ve 2. pol. 10. století.

Záměrně nevyjmenovávám všechny příspěvky (celkem 26 autorů), neboť bychom jen unavili čtenáře výčtem jmen a názvů, taktó může sám porovnat odlišnost výpovědi archeologie opřené o bohatá data z hrobů (L. Révész) s pohledem jiného badatele, hodnotícího region sídelně historicky/archeologicky (M. Takács, 211–251); vyslovujícího se stručně i k poměrům na Moravě a citujícího i slovenskou a českou literaturu. Jeho souhrnná mapa zahrnující JZ Slovensko, Moravu, V část Rakouska a Z Maďarsko (Abb. 1) ukazuje jistou uzavřenost sledovaného regionu.

Knihla plně splňuje ideální představu, jak z různých úhlů, na základě poznatků různých dílčích vědních disciplín, plně vyhodnotit konkrétní významný nález a zařadit jej do širších historicko-archeologických souvislostí celé oblasti. Je typicky středoevropskou prací, na níž se podílejí badatelé z několika zemí (Rakousko, Maďarsko, vydáno v Německu, kde nyní působí prof. F. Daim). Dostatek finančních prostředků umožňujících speciální analýzy přinesl nejen zajímavé výsledky, ale upozornil též na řadu rozporů, které použití odlišných metod přináší (např. metoda ¹⁴C kontra vyhodnocení mincí). Není vůbec jisté, zda se tyto a další nové rozporné výsledky (které zákonitě přijdou) podaří v brzké době omezit, rozhodně však mohou vést k hledání neotřelých vysvětlení, k zpřesňování používaných metod a k vytváření nových nebo jen opatrnějších hypotéz. Je to významný příspěvek k probíhající diskusi o datačních možnostech výpovědi mincí v archeologickém kontextu (Klápště 1999) a o možnosti archeologicky vymezit nejstarší staromaďarskou generaci (srov. Vavruš 2002).

Literatura:

Klápště, J. 1999:

Příspěvek k archeologickému poznávání úlohy mince v přemyslovských Čechách — Ein Beitrag zur archäologischen Erforschung der Rolleder Münzen im Přemysliden Böhmen, *Archeologické rozhledy* 51, 774–808.

Kouřil, P. 2003:

Staří Maďaři a Morava z pohledu archeologie. In: Klápště, J. – Plešková, E. – Žemlička, J. (ed.): *Dějiny ve věku nejistot*. Sborník k příležitosti 70. narozenin D. Třeštíka. Praha, 110–146.

Vavruš, J. 2002:

Zur Frage des absoluten Datierung der ältesten ungarischen Funde, *Archeologické rozhledy* 54, 891–902.

Maria Pilar Reis**Las termas y balnea romanos de Lusitania**

Studia Lusitana 1. Museo Nacional de Arte Romano, 2004. 205 stran, 83 fotografií a obrázků v textu. ISBN 84-369-3779-1

Území dnešního Portugalska, rozkládající se na západní výspě Iberského poloostrova, se stalo součástí římského světa v rámci provincie *Hispaniae ulterior* již roku 197 př. Kr. Statut samostatné provincie, jež se rozkládá na území Portugalska a části Španělska, však získala až v době nového uspořádání provincií za vlády Octaviana Augusta v roce 27 př. Kr. Lusitania patřila k císařským územím, spravovaným prostřednictvím procuratora z jezdeckého stavu. Tento statut se nezměnil až do pozdního období, kdy se Lusitania stala součástí *diocese Galliarum*. Dlouhé období romanizace a působení antické kultury se zde kromě jiného projevilo také zakládáním lázní, které jsou považovány za jeden ze znaků římského životního stylu.

V úvodní kapitole jsou stručně pojednány lázeňské komplexy prozkoumané na území římských měst. Práce je nicméně věnována především popisu a analýze lázní z venkovského prostředí. Takové lázeňské budovy byly součástí venkovských *vill* nebo stanic při římských cestách – *mansií*. Podobně jako v dalších provinciích římského světa nejsou ani v tomto prostředí lázně výjimečným prvkem a také v Lusitanii představují vcelku běžnou součást těchto komplexů. Poměrně stručně je ve 4. kapitole nastíněna funkční analýza lázní. Vyplývá z ní, že na území Lusitanie, podobně jako v ostatních provinciích, se vyskytovaly běžné typy lázeňských komplexů: lineární, angulární a kruhové dispozice. Druhé dva jmenované typy mohou mít složitější, zdvojenou dispozici, vycházející ze složitějšího provozu lázní. Členění lázní, způsob výstavby, použité stavební technologie a materiály byly sice na území římské říše velmi podobné, ale jejich stručná charakteristika by mohla na tomto místě být uvedena. Vzhledem k tomu, že počet lázeňských komplexů, známých a zkoumaných již od konce 19. století je poměrně vysoký, je toto hodnocení vskutku velmi obecné a zasloužilo by si zevrubnější analýzu.

Hlavní část práce tvoří celkový soupis archeologicky prozkoumaných římských lázeňských komplexů, kterých autorka shromáždila celkem 125. Vznikly v průběhu 1.–5. století po Kr.: počátečnímu období (1. stol. po Kr.) náleží 10 lokalit (12 % z celkového počtu), z 2. století pochází celkově 14 lázní (18 %). Ve 3. století bylo postaveno 16 lázní a dobu největšího rozmachu lázeňské architektury přineslo 4. století po Kr. – balnea jsou známa z 24 lokalit. V 5. století existovalo ještě 15 lázní. Katalog přináší cenný soupis archeologicky prozkoumaných lázní v městském prostředí na území dnešního Portugalska a Španělska (č. kat. 1–34) a z provinciálního venkova (č. 35–125). Přestože jsou součástí katalogu zevrubné odkazy na původní literaturu, nezmenší tato skutečnost nepříjemný fakt, že v některých případech chybí jejich půdorysy, které jsou ostatně u většiny lokalit jen schématické. Stručná hesla s jednoduchým popisem půdorysu a místností zpravidla doplňují fotografie současného stavu památek, které však vypovídají spíše o jejich současném neuspokojivém stavu, než o charakteru samotného pramene. V práci o lázních a jejich architektuře není sice nutně podrobněji rozebírat nalezený materiál (který byl již publikován na jiném místě, ale pro funkční analýzu místností představuje základní informaci), ale nejsou podrobněji popsány ani stavební technologie, použité stavební materiály a chybí také zmínky o případné další podobě místností: mozaikách, freskách. Podobnější analýzu by si také zasloužily nestandardní prvky římských lázní v Lusitanii – zajímavá a netypická je např. lineární dispozice *tepidaria* a *caldaria* s rozměrnými apsidami po obou stranách v Termas do Aqueduto (Conimbriga), k nimž bychom analogie hledali nejspíše ve východním Středomoří. Nestandardně členěný půdorys s kruhovým *caldariem* a třemi

apsidami mají lázně v Torre da Cardeira v jižním Portugalsku. Zajímavé jsou příklady lázní z pozdního období: příkladem je komplex z Torre Águliá (lázně 2), jež jsou kompaktního, uzavřenějšího charakteru, jednotlivé místnosti leží po dvou stranách *frigidaria*. Vztah lázní a jejich situování vůči okolním stavbám a komplexům je zpravidla zmiňován jen okrajově, podobně jako otázky týkající se přívodu a odvodu vody.

Práce o lázních na západě Iberského poloostrova však přesto představuje užitečnou příručku, na jejímž základě si lze učinit představu o rozmístění dosud známých lázní a jejich základních typů. Je zřejmé, že první lázně standardního typu (*apodyterium* – *frigidarium* – *tepidarium* – *caldarium*) se v Lusitanii začaly stavět v době prvního hospodářského rozmachu na konci 1. století př. Kr., kdy uspořádání a členění lázní vychází především z italských předloh. Tento trend pokračoval v následujícím století, kdy se půdorys a uspořádání lázní ustálila (vzorem byly římské lázně). Největšího rozmachu doznalo budování lázní ve 3. a především ve 4. století po Kr., kdy jejich uspořádání nejen nabývá nejsložitější a nejhonosnější podoby, ale kdy podobných komplexů vzniklo nejvíce. Tato skutečnost se stala odrazem hospodářského i sociálního rozvoje Lusitanie. Lázně se v té době staly poměrně běžnou součástí venkovských usedlostí.

Jiří Musil

J. J. Ávila – J. O. Blanco**La cerámica griega en Extremadura**

Cuadernos Emeritenses – 28, Museo Nacional de Arte Romano. Mérida 2004. 310 stran, 54 obr. příloh v textu, XL černobílých tabulek na konci knihy. ISSN 1695-4521

Řecká keramika zpravidla mezi materiálem z výzkumů (nejen) v západním Středomoří představuje specifický druh nálezů, jimž je věnována zvýšená pozornost. Sledovány jsou především z hlediska vzájemných kontaktů různých civilizací, cenné jsou dobré možnosti datování, vycházející z dobře datovaných horizontů. Jinak tomu není ani v případě recenzované publikace, jež zpracovává importy z území španělské Méridy. Přestože kontakty mezi východním Středomořím a Iberským poloostrovem lze vysledovat přinejmenším již od 14.–13. století př. Kr., autoři si za cíl svého zájmu vymezili období v rozmezí 6.–4. století př. Kr., kdy se postupně začíná projevovat římský vliv. První syntetičtější práce na toto téma z pera A. García¹ vyšla sice již v 50. letech minulého století, ale intenzivnější pokračování přinesla díky rozšiřující se pramenné základně až 70.–80. léta 20. století². Většina těchto prací se však věnovala jednotlivým regionům Iberského poloostrova a výjimkou není ani tato práce.

Úvodní část autoři vyhradili soupisu nalezené řecké keramiky z 6.–4. století př. Kr. V katalogu je uspořádáno celkem 29 lokalit, které se koncentrují v povodí dvou největších řek Extremadury – Rio de Ardila (15 nalezišť) a Rio Tajo (celkem 8 poloh). Nálezy řecké keramiky pocházejí jak ze sídlišť, tak i pohřebišť (prvně jmenované však zatím mírně převažují). Katalog lokalit je sestaven chronologicky – mezi nejstarší sídliště v oblasti patří Mérida s nálezy již ze 7. století a Medellín, kde byly nalezeny fragmenty pozdně korintských aryballů a číše na vysoké nožce kyliku (tzv. Lip cup). Chronologické řazení katalogu (lokalit) není sice právě obvyklé, ale vcelku

¹ García y Bellido, A. 1936: Los hallazgos griegos de España. Madrid; 1948: Hispania Graeca. Madrid; další shrnutí Trias, G. 1967: Cerámicas griegas de la península Ibérica. Valencia.

² Rouillard, P. 1991: Les Grecs et la Péninsule Ibérique du VIII au IVe siècle avant Jésus-Christ. Paris.

usnadňuje práci s textem a podává nebrání dobrému přehledu o zkoumané problematice. Do soupisu je také zařazen jeden exemplář attické terakotové lampy z Cancho Roano (typ Holand 24-A), a několik fragmentů spektakulárního terakotového larnaku, zdobeného reliéfy s motivy úponků vinné révy, konzumací vína a bojovými scénami. Nejspíše se jedná o práci místního řemeslníka, ovlivněnou řeckým prostředím. Tři následující kapitoly již analyzují materiál nikoli podle místa nálezu, ale hlediska jejich chronologie. Každá z kapitol separátně pojednává o jednotlivých konkrétních keramických tvarech, nalezených ve zkoumané oblasti.

Keramika 1. fáze se soustřeďuje takřka výhradně do povodí R. de Ardila, kromě výše zmíněné Méridy pochází dva arybally z Medellín a Canco Roano. Tyto keramické tvary, určené především pro uchování parfémů, nepatří na Iberském poloostrově k výjimečným – dosud pocházejí z 16 lokalit (k těmto nálezům je autory podána zevrubná analýza). Mezi zajímavé nálezy archaické řecké keramiky patří také výše zmíněná číše – kylix, který lze datovat mezi roky 560–540/30 př. Kr. fragment mísy/talíře z El Cuco. Nálezy keramiky z 1. fáze doplňuje zlomek slonovinové destičky s Kentaurem z El Turuñuelo. Množství nálezů z 1. fáze v Extremaduře tedy není příliš početně zastoupené, (v celkovém počtu činí pouhých 0,8 % mezi nalezenými fragmenty), nicméně příliš se nevymyká obrazu, který známe z osad na pobřeží Středozevního moře.

Obraz se postupně začal měnit s nastupujícím 5. stoletím př. Kr. (2. fáze). Narůstá nejen počet lokalit, na nichž se řecká keramika objevuje (celkově 11), ale rozšiřuje se také tvarové spektrum. Mezi území s největším výskytem sice stále patří povodí R. de Ardila, ale několik nálezů je hlášeno také z oblastí severnějších a jižních. Nejpočetněji zastoupenými tvary jsou nízké číše (kyliky) bez nožky – s odsazeným okrajem. Tyto nádoby se dvěma horizontálními uchy nebyly zpravidla zdobeny a jejich povrch pokrýval černý listr. Fragmenty těchto číší jsou zastoupeny na všech lokalitách druhé fáze (95 %, celkově 389 zlomků). Již méně je zastoupena druhá varianta („plain rim“; 47 fragmentů), u níž se však v některých případech setkáme s medailonem s motivem ženské hlavy, lidské postavy, sovy nebo jiných ptáků (obr. 32). Analogické nálezy se koncentrují na východě a jihu Iberského poloostrova, tedy v oblastech intenzivně ovlivněných řeckým obchodem (např. Ampurias). O něco méně často se vyskytují skyfy především attické proveniencí (14 zlomků) a doplňují lekanidy (fragmenty 10 nádob), černé listrované nízké číše s jedním horizontálním uchem, slánka z Cancho Roano. Výzkum této lokality přinesl dosud nejrozsáhlejší soubor řecké keramiky z Extremadury – 444 fragmentů ze 471 patříci 2. fázi (díky tomu je podstatně zkrácen pohled na strukturu nálezů z 5. století). V Cancho Roano se také podařilo nalézt další řecké importy – bronzové alabastron, gemma, skleněné korále.

Poslední fázi patří nálezy 4. století př. Kr., se zlomky řecké keramiky našly na 19 lokalitách, ležících v podobných polohách jako u fáze předchozí. Mezi nálezy 3. fáze opět dominují součásti nápojového servisu: především nízké číše bez nožky (8 zlomků), častěji jsou zastoupeny slánky (3x), výjimečným nálezem je zlomek pelíky z Lobónu. Do souboru ze 4. století však patří i 9 blíže neurčitelných zlomků.

Nálezy řecké keramiky z Extremadury představují dosud lokality s nálezy řecké keramiky nejhlouběji v nitru Iberského poloostrova – nejpočetněji jsou tyto nálezy zastoupeny na pobřeží, směrem do vnitrozemí jejich množství klesá. Pokud jde o tvary řecké keramiky ze sledovaného území, výrazně převládají nízké číše, které sloužily ke konzumaci vína, ostatní tvary lze považovat spíše za okrajové, které se nedostaly do obliby původního obyvatelstva. Z hlediska způsobu transportu křehkého keramického zboží je zřejmé, že se nálezy koncentrují především na lokalitách podél říčních toků. Největší množství

řecké keramiky se do sledované oblasti dostalo především v druhé polovině 5. a na počátku 4. století př. Kr.

Členění řecké keramiky na tři základní fáze (tzn. 6., 5. a 4. století) je na první pohled poměrně hrubé a příliš nereflektuje jednotlivé chronologické stupně řecké keramiky. Opodstatněním je jistě skutečnost, že navržené dělení vychází z nálezových kontextů, nicméně dle našeho názoru by předložená analýza mohla být podkladem pro detailnější a jemnější členění fází či stupňů. K tomuto hodnocení jistě přispějí další výzkumy. Kniha přesto představuje užitečný a důležitý přehled dosud nalezené řecké keramiky ze středního Španělska i srovnání s oblastmi sousedními.

Jiří Musil

Ana Mª Bejarano Osorio
El Mausoleo del Dintel de los ríos:
Los contextos funerarios tardíos en Augusta Emerita

Cuadernos Emeritenses – 27, Museo Nacional de Arte Romano. Mérida 2004. 334 strany, obr. fotografie a tabulky v textu. ISSN 1695-4521

Již 27. svazek tentokrát přináší velmi zajímavé výsledky výzkumu, jehož počátky se datují do roku 1994, kdy se rozhodlo o archeologickém průzkumu několika částí amfiteátru v Méridě. V části sousedící s dnešní přístupovou cestou k amfiteátru, kde bylo patrné mírné návrší se, předpokládala existence pohřebního areálu. Výzkum vedli Félix Palma García a Ana María Bejarano Osorio. V roce 1996 se k dané lokalitě pozornost archeologů vrátila ještě jednou, neboť se rozhodli tento objekt zpřístupnit začleněním k stávajícímu prohlídkovému okruhu. Archeologický výzkum byl dokumentován pomocí tzv. Harrisovy matice, umožňující dokumentaci všech fází existence lokalizované stavby od jejího vybudování až do doby, kdy bylo od jejího využívání upuštěno.

Studie shrnující dosavadní výsledky bádání a nové interpretace založené na použití moderních metod přináší na celkem 334 stranách pozoruhodné informace o způsobech konstruování a užívání prostor vyhrazených pro pohřební účely. V osmi analytických kapitolách se kromě deskripce všech realizovaných zásahů (kapitola IV.) podrobuje detailnímu rozboru objektu mauzolea, způsoby jeho budování, rekonstrukce a další úpravy různého rozsahu. Popisuje se částečná destrukce a v rámci další rekonstrukce přebudování na obytnou budovu atd.

Celkově průzkum vedl k lepšímu poznání funerárních zvyklostí a způsobů každodenního využívání prostor mauzolea, jehož vznik lze datovat do počátků 3. století n.l., i v době, kdy již neplnilo svoji původní funkci. Více poznatků bylo shromážděno i pro mladší období existence tohoto objektu, kdy v oblasti španělské Méridy nastaly proměny způsobené celkovou společenskou situací a politickými, sociálními a hlavně ekonomickými změnami ve fungování oblasti takového teritoriálního rozsahu, jakým bylo město Mérida.

Helena Stejskalová

Hans-Jürgen Kotzur (Hrsg.)
Rabanus Maurus

Auf den Spuren eines karolingischen Gelehrten

Verlag Philipp von Zabern, Mainz 2006. 120 stran, 77 barevných a 8 černobílých obrázků. ISBN 3-8053-3613-6

Při příležitosti 1150 výročí úmrtí mochučského rodáka a arcibiskupa Rabana Maura († 4. února 856) uspořádalo

Biskupské katedrální a diecézní muzeum v Mohuči menší výstavu věnovanou tomuto karolinskému učenci a jeho dílu. Referovaná publikace představuje katalog vydaný u příležitosti této výstavy. Až na úvodní slova Karla kardinála Lehmana a ředitele muzea Hanse-Jürgena Kotzura je autorem většiny textu Winfried Wilhelmy.

Kniha je rozdělena do tří částí. První (Rabanus Maurus: Auf den Spuren eines karolingischen Gelehrten, s. 15–22) stručně přibližuje životní příběh karolinského vzdělance, opata fulského kláštera a posléze i mohučského arcibiskupa Rabana Maura (kolem 780–856). Druhá část, zaujímající většinu publikace (Eine karolingische Prunkhandschrift kehrt heim: Der Codex Vat. Reg. lat. 124, s. 23–82), je věnována dnes asi nejslavnějšímu Rabanovu dílu, kaligramu De laudibus sanctae crucis (O chvále svatého

kříže), jeho vzniku, osudu i ohlasům; soubor jeho nejslavnějších opisů, vzniklý patrně za Rabanova působení ve Fuldě kolem let 825 a 826, byl zapůjčen z vatikánské knihovny a stal se ústředním exponátem mohučské výstavy – především tento rukopis je v referované knize podrobně vyobrazen a popsán. Třetí část knihy tvoří pak katalog dalších vystavených exponátů (s. 83–116) – raně středověkých výtvarných děl spjatých s osobou či dobou Rabana Maura i několika jejich ohlasů ve středověkém i moderním umění. Závěr publikace tvoří bibliografie (s. 117–119). Jak je v případě doprovodných publikací k výstavám u našich západních sousedů dobrým zvykem, jde přes její poměrně nevelký rozsah o výpravné a reprezentativní dílo.

Michal Lutovský